

121
15

अथ

॥ किराताजुनीयव्याख्यानम् ॥

Kratarjunīyavyākhyānam

२३८

दंष्टापथ

121
15

सं
१८

१२/५

॥ पंचसंख्य ॥ दंष्टापथ किरातर्जनीयव्याख्यापत्रसंख्या २६ ॥

१५१

लम्बुप्रपयः चतुरंगद्यंतीति चतुरंगः सुरंगः श्रवणं नो संति सुरभाः शोभणं हणः सुरभाः सुरगङ्गा नो संति श्रवि
 पत्तं यो विपत्तिरहिता विपत्तयो विशिष्टाः पदातयश्च नो संति श्रतो नभेत व्यमितिभावः श्रवपूर्वोत्तराङ्गतानां विशेषण
 नां चोद्देशीभूतानां यथा संख्यं संवधा नुक्रमायथा संख्या ~~सं~~ लंकारो यमकेन संसृष्टः ॥ १५६ ॥ भावोक्तिरिति ॥ श्रधुना
 श्ररातिभिः परिहापिता निजिता नि पौरुषाणि जै सौर्भवाङ्गिरर्कजिः पीतै रर्केण संशोचितैः हृदैरिव दुरतरो दुसारः चक
 इव पंकोदुः कीर्तिः प्राप्तः ॥ १७ ॥ वेवेति ॥ वेत्राणि वंशाः फलिन्यो वाशाकावर्वराश्च कुजावृक्षा यस्मिन् तस्मिन् वेत्र
 शाककुजे दुप्रवेश इत्यर्थः शाकवर्वरवर्द्धका इत्यमरः नलेशेन सौकेन एजते कंपते इत्यले शौजे श्रसंतापं केने इत्यर्थः
 एजकंपने पचाद्यचनकोकतेनादते इत्युक्तः ग्रहणसमर्थः शात्रवः शत्रुर्यस्मिन् तस्मिन् कुकशात्रवे कुकशा
 दाने पचाद्यचनोलेपवर्ते केषां भावः किं ता कुस्मितता तया उपलक्षिताः संतः कुत्सा प्रश्रवितर्केषु दोषे किं शब्द
 इष्यते इति शाश्वतः विदिशो जेतुं यातगच्छत किं यातेः संप्रश्नोत्तरमध्यमपुरुष बहुवचने दिवि स्वर्गे चितुं जेश
 इति तेषां संबोधनं तु जंतीति तु जादेसाः तु जिहंसा याम्पचाद्यचनं तेभ्य ईशते प्रभवंतीति तु जेशः क्विप्स्वर्गे
 य्य सुरविजयीनां भवता मत्र सुद्रशत्रौ किं पलायनमिति भावः श्रनुलोमप्रतिलोमपादः ॥ १८ ॥ ईशेति छति
 यत्पलायनं तन्न युक्तमिहाह ॥ श्रयमिति ॥ श्रयमीशः स्वामी क्लियं विः पौरुषत्वमापन्ना नृत्तया श्ररातिना दृष्टपक्षान्पलायमा
 नाति इत्यर्थः यो युष्मान् व्युत्ताचारान् स्वलितव्रतान् दारान् कलत्राणि वश्रवपुं नृमिदारा इत्यमरः निजे वितुगे सु उदितादिः विकल्पः
 वां धति इच्छति दारादोषमिव मर्तस्वमहिम्ना युष्मादोषं संवरीतुमिच्छति श्रतः युष्माकमयमिति भावः ॥ १९ ॥ नन्विति ॥ ननु श्रामत्रेणो
 इति श्रावने हे हेयसौ समस्तौ च हि ही संबोधनार्थकः तो हे एवं विधो जेतुं सौ बुध्या कानयो रपीति विश्वः संघातीति मयनाः क
 र्तरित्युद्ग्राह्यं ते सामर्थ्यं भजंति इति राधो राघ सामर्थ्ये क्विपयोराः क्रुराः नायं मह्यंति पूजयंतीति नायमहः दक्षिणग्रहणं कर्म
 एषु पपदेपि क्विप् तयंते रक्षंतीति तयाः दायंतीति दाताः श्रुद्धा देयः कर्तारितः वदंतीति वदावकारः पचाद्यचनं तेषां दंष्ट्रः तयदात
 वदाभीमाभयं करामाभीरभीः माशङ्कस्पनजर्थस्य सुसुप्तेति समासः तां ददतीति मा मीदाः श्रभयप्रदाः एव विधायूयमिति
 शेषः वत इति खेदे ववयो रभेदः नु नादायत ॥ नृपद्यां किं न श्रुद्धत का कुरत्रानु संघेयः दे पशोधने लो ट मध्यमे बहु
 वचनं श्रनुलोमप्रतिलोमपादः ॥ २० ॥ किमिति ॥ श्रवास्तोऽवधीरितः देवत्वमानुष्यकयोः परिग्रहः स्वीकारो यस्यैः श्रतिदेवमानु
 षैरित्यर्थः मनुष्याणां भावा मानुष्यकं योपधादु रूपो न माधुज्ज्वलितान्यगुणैर्ज्वलितसदृशगुणैः श्रन्यो विभिन्नसदृशवित्तै

जयंती इन्द्रोर्मवद्विरिति शेषः तेजसि प्रतापे स्थिता प्रतापैकशरणगुर्विमहती मानिता मुरवामि मानिता किमिति सक्तं किं
 निर्लेजैः पलाय्यत इति भावः ॥ २१ ॥ निश्चितेति ॥ हे प्रमदणः प्रमदरहिताः निश्चिताः निश्चितः तीक्ष्णस्वरतः अभीकोत्रिभि
 कः रुद्रातेजसा उपलक्षितः सुतरां माभास इति स्वभासो रमणीयः पचायन् उत अस्य भवति रणभासे सहिष्णुरित्यर्थः उत
 स्य विकल्पयो इति विश्वः ईदृशो तोः स्माकं विशेषी शत्रुः सारतो वलतः न न्यजेते न कंपते न च लतीत्यर्थः एज्ज कंपने लट् प्र
 तो भवद्विरपि स्थिता तव मेव न च लितव्यमिति भावः ॥ २२ ॥ न न्ययेन च लतीति विज्ञाप्यते तत्राह ॥ तन्निति ॥ तन्न वृत्तेति तन्न वृ
 रं वर्म कर्म एष एते न वर्मस्ति भासते इति तन्न वारमसः पचायन् च भासा न तेजसी चारुणा प्रविनोते नो न्नते न उरसो पलक्षितः
 एवं विधो यधीरः यधीरः सीरयती सधीरः रसितेन शब्देनैवास्माति ग्रसतीति रसिता शिनिरेवेत्येव विश्वप्रणहारिणोऽर्थः
 श्रीभीष्मोपनिनिः ज्ञाने युद्धे युद्धमायो धनं जन्यमिह मरः रमणे क्रीडति निर्भयं संचारो देवाः सन्निश्चलं निश्चि यत इत्यर्थः पू
 र्वं ॥ श्लोकस्यायं प्रतिश्लोकः ॥ २३ ॥ प्रपंचं च भिक्कुलकमाह ॥ विभिन्नेषां दि ॥ महाहवं विशि न विपूर्वं विभिन्ना विपश्चात्पा
 तितानि पूर्वकालेति समासः तैरश्वैरश्वसमूहे निर्मुक्तमावतं रथवर्त्तयस्मिन् तस्मिन् तपो ते वंदे तां श्रीमांश्वदीप्त
 मरः केशाश्वाभ्यां यत्र दृष्टव्यं तं रस्यामिति धप्रययः ततश्चि पा एव नगः शैलाः शैलवक्षो नगवगा इह मरः तैश्च तां नि
 क्षिप्तानि वीवतः कर्मणि कः द्रुमो मुमुक्षुना सिके सुडादेशः तानि संधिरा रोपवां वृत्ति तेषां नैः प्रवाहे राकुले ॥ २४ ॥ देवेति ॥ पुन
 श्वदेवानाकनय ॥ सु दीपय सुत्साहयतीति तस्मिन् देवाकानि कन ते तर्पता तस्मिन् निःकावा दः इव द्वादो वाक्कलहं
 इषत शब्दस्येति कौदेशः तद्वृत्तिको वा देः अश्व आदिभ्यो च वाहिका पर्याये नै भासो दूहनं वे हे पर्याये धातुर्वनिर्देशो एवुल
 वक्तव्यः वाहिकया सुदुःश्वकान् परान्नाजहीते अभियुंक्त इति वाहिका स्वस्वका हास्तस्मिन् वाहिका स्वस्वका
 हियोद्धधर्मो युद्धे उपचयते आहा उगता विति धातो नि प्रययः आतो धातो रिया कारलोपः वाशब्दश्चाप्येकं मदोद
 कमाकिरतीति काकाराः मदश्चाविणः किरते रा उ पूर्वात्कर्मण एकाकारा इभभरो गजघटाः यत्र तस्मिन् काकोरभभ
 रेकाका इव काकाः ग ह्य इति लक्षणया तेषां मा मंत्राणि स्थाः निरुत्साहाः भव्याः सोत्साहास्तानुभयान् व्ययं तिसं
 व एव तीति निः स्वभ व्यव्याः आतो नुपसर्गे कः तैर्वमस्ति भासते य तस्मिन् निः स्वभ व्यव्याभ्य सुनिः प्रत्येभ्ये दृश
 त इति कानि प्सर्वतोभ्रमणत सर्वतोभ्रद्रा ख्यश्चित्र वेधः ॥ २५ ॥ प्रननेति प्रनन शब्देभ्यो नृसत्कं वधोभ्यो चित्रसैः

३६

क्षुभितैस्तुरगैराक्षिप्ताः प्रवधूताः सारथयो यत्र तस्मिन् मासतेनापूरैस्तूणि रैर्विक्रुष्टाः शङ्कायमानाः हताः सादिन
अश्वारोहा यत्र तस्मिन् ॥ २६ ॥ ससत्वेति ॥ ससत्त्वानां सत्त्वतां रजः प्रदेनियसदा राणां सभायाजामर्षवनाशिनिक्रो
धहारिणो वरया उत्साहेनापिकेकसंतो विकसेतो नदा यत्र तस्मिन् रमयतीति रमकस्तद्रावोरमकतेर एकर्मणपरं रज
कसं प्रकथेति अप नुदति प्रकृन्ना प्रका ॥ २७ ॥ आसुर इति ॥ एवं विधे आसुरे अ सुर संवापि नीला कवित्रा सविधायिनी
लोकभयंकरे महाहवे महायुद्धे युष्माभिरुन्नति नीतमिह हृद् संया मे कौरुषं निरस्त नाशि तं ॥ २८ ॥ इतीति ॥
इष्टं सेनायां स्कंदे शा स्यात्ताप यति प्रनेधा गच्छतः पलायमानानेता नृगणान् निविध्य निवार्य ग्रंधकारिण
हरेण किंचित्कृता सता सत्स्थे स्थितभावे लिट् निरोक्ष्य ॥ २९ ॥ मुनीति ॥ मुनेरिषव एव दहनं सेतान् पीडितान्
तथा लज्जयानि वृत्तानि वतिष्यमाणान् व हन्यः स्वसमोरिति विकल्पात् परस्मैपदं ता नृगणान् शिवा
महादेवः निषेधो मा जै ह मा पलायते तिते वार ए वचनं स एव हि मां वृशी तो द कं तेन प्रल्हादया मास रूपका
लेकारः ॥ ३० ॥ दूना इति ॥ दूनाः शरतत्पाः स्वाद्यशो दितः उदितश्रुतिनिष्ठा नलं प्ररिबला दूना उ न वनाः पंचमी
निरेभाः निशङ्काः कुतः भीताः स्त्रताः कुतः शितैः शरैरभीता अभिव्याप्ताः ई लः कर्मणि कः ते गणः सत्ररशं करम
भयवचनेन सुखकरं शंकरं बहु मे निरेव किंति क्रिया विशेषणं ॥ ३१ ॥ महच्छिति ॥ दुरु तरे दुस्तरे शत्रोः संवधि
निमहेषु जलधौ म हती वा र्णा स गैरवर्तमाना पता किनी सेना इशानं शिवं पारं पर तीरमिव पारावारे परार्वाची तीर
इत्यमरः प्राच्या शय्या सप्राणिति स्म ॥ ३२ ॥ स इति ॥ सः शिवः रणा ये तां संग्रामादपवत्तां पश्चात्पृष्ठभागे वस्थितां च मू
पुरोऽग्रे स्थितः सूर्यः पुरः सूर्यः रणे पमानं एष तस्मादपवत्तां परावत्तां छायां महातरुविवभा र् आलौकशरणां ता
ने मुमो जेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ मुंच्येतेति ॥ इशो हरे कर्तारि जिह्मा यर्जुन विषये शरान्मुच्यति सति पिना कस्येशकार्मुकस्य स्य
नेन ध्वनिनो पूरितो धराधर इद्रकीलः स्फुटनिवचि दीर्यमाण इवेत्युत्प्रेक्षा प्राशादिशो ध्वनयनदध्वाना ॥ ३४ ॥
तदिति ॥ भीमं ततयो हरं तां उच्ये युद्धं गणः प्र मथा क्रि आकारा प्रवला कौला इव तथा निचे प्रा लेखे संस्थास्ति
निर्येष्ठां ते चित्रसंस्थाः चित्रलिखिता इव प्रवला प्राश्रय वशा निप्रवला संतो ॥ ३५ ॥ परिमोहेति ॥

शिक्षालाघवलीलयाप्रभ्या सपाटवातिशयेन हेतुना परिमोहयमाणेन व्यामोहयता अणवकर्मणश्चिन्तवत्कृत
 कादिप्रतिपरस्मैपदे प्राप्तेन पादस्याऽमुमे सारिनाते प्रतिषेधा दात्मनेपदं शान्तप्रसूयः ऐर्विभाषेति एतन्निना ।
 किन्तु हेतुने जिह्मारज्जुन स्येयं जै ह्यवीर्विशिष्ये एतिः परिज हे निरस्ता ॥ ३६ ॥ प्रविद्यन्ति ॥ पा ३६ ॥ प्रवसा
 यकैरवसानकप्रे प्राप्ते एतेता एव लप्रसूयः सायकैर्वीरैः शंभोः पतत्रिणः शरान्प्रवद्यन्स्व उयन् यते श्रुत प्र
 सूयः प्रोतः श्यनीयोकारलोपः शिक्षया शक्तं प्रभवितुमिच्छा उत्साहेने सूर्यः रणशिक्षयारणभ्यासेन परिचक्राम
 उत्साहेने पुराणाभ्यां च व्यारे सूर्यः ॥ ३७ ॥ व्यारेति ॥ व्यारेति निविशे विनश्यदयं नुः तेन विनश्यत्पुन्य एवाविति ॥
 नुप प्रसूयः चिरमारे चयतिरिक्तीकरोति शत्रून्ति तित्तिन्यारे जी च्यतश्च तं तश्चिरस्य वल्कलस्य रुचा प्रभया
 च्ययश्चिररुचा रोचत इति रुचः शोभमानः इगुपधेति कः रुचिरः सुंदरः च्ययते भृशं चरतीति च्युरः चरते र्य ॥
 तात्प व्याद्य चरफलयोक्तेति नु मागमः यद्वा च्येति यद्वा लुक्प्रकारस्य युद्धसमयस्य च्युराभशमाचरि
 तः समुनिश्चरुसाधुयथाभवति तच्चा व्यारेश्च कादिवधैश्च व्यार व्यारः प्रिया लुक्प्रकारस्य कृतौ यंधोपसर्पयोरिति वि
 श्वः द्यक्षरः ॥ ३८ ॥ स्फुरदिति ॥ समुनिः स्फुरंती विशंगी मोर्वीयस्य तत्तयो केन दृष्टश्चेति कप्रसूयः वहद्वर्तुधुन्वा
 नः कंपयन् उल्लेखानलः धृतुल्का नल यो गोयेन तेनां मुमताः के एतुल्यं बभौ उपमा ॥ ३९ ॥ जयति ॥ पार्थवाणाः
 पशुपतेर्विशिखावलिं सवितुरिमांसावित्रीमंशुसंहतिश्च रंध्राः संध्राः पयो मुच्य इवावयुस्तिरोदधुः ॥ ४० ॥ शारेति
 चित्ताचनः सद्येन सद्यति समवेतीति सव्यसाविताऽर्जुनेन उदस्तां क्षिप्तां उर्वीं महतीं शरवद्विमां गतैः शारे विधू
 यनिरस्य तपनस्य मार्गं रुशोध्मावबे ॥ ४१ ॥ तेनेति तेन शिवेन भीमाभयंकराः मियोमा जनेन निराकरां तदेव फलं
 प्रयोजनं येषां तान्या न नानि मुखानि येषां ते भीमा जनेन फलाननाः शिखैधरा मयूरा सोमजा तानि शिखाधरा ज
 निवर्तन्ति तानि वासांसीव वासां सिपक्षा येषां ते शिखाधरा जवासाः मयूरपक्षिण इत्यर्थः विशिखाः कृपां कृते व
 न व्यातिनिरे इति नापि तु अनुबन्धे वेत्यर्थः तस्या नुजिघृक्ष स्यादिति भावः संभाव्यनिषेधो द्वौ प्रतिषेधा विसृ
 तं संखला यमके ॥ ४२ ॥ व्यविद्यदिति ॥

तप

आंस्वर्गचिदंतारिष्टं जगामिनी व्यापिनी युवियद्गामिनी द्वितीया प्रकरेण मगमा दीता उपसंख्या नमिति समा
सवशिषावली विद्युतां संहतिरिव उक्तविशेषण विद्युन्मातेव मुमुक्षु मेव तु र्यपादवर्णनां त्रिपादां संभवात्
गुठं चतुर्थकमाहः ॥४३॥ विलेद्योति ॥ शिवशिली मुखैः पवित्रपतिर्निजं शरावली र्विलेद्यः प्रतिक्रम्य भिन्ने
विद्युः कपिध्वजोर्जुनैः ज्वायः प्रसस्यं बद्ध प्रशस्यो ज्वायानि सुमरः कीर्यं संहं समाक्रिया स्याय नैपं ये के नयः
ज्वाले किंतु सेहे अ वस्मा विद्युर्धः ॥४४॥ जगतीति ॥ अर्थत्रयवाची ॥ नागराज इति पदमाश्रित्य प्रथमोर्वोऽभिधीय
ते ईशस्वर एयुक्तः अन्यत्र नु जगती शर एभूरक्षणे युक्तः हरि सिंह इव कंतः अन्यत्र हरी एं सिंहानां कंत आवा
सदा ना ॥ त्रिपयः सुबुद्धाति प्रजाः पुष्पातीति सुधाः किवंतः असितः कृष्णवर्णः ततो विशेषण समासः अ
न्यत्र सुधा लेपद्रव्य विशेषस्तद्धनसितो धवलः दानवर्षाधन प्रमो मद आविच के तां सः कृतजिगीषः ॥ दोट
पार्थो नागैराज रोरावण इवा बभौ इति द्वितीयार्थः अथ शो बसा म्यमुच्यते जगती शर एभूरक्षणे युक्तो नित्युक्तः
देवेनेति शेषः शरणं गृह रक्षितो रिसमरः हरि कंतः कृष्णवियः उभयत्रापि तुल्यमेतत् ॥ सोर्जनः नागराजः शोष
इवा बभौ इति तृतीयोर्वः ॥४५॥ विफलीति ॥ शंभुना कृतवा गुणस्य अतएव विफलीकृतयत्नस्य गांती वधनुर्यस्य
तस्य गांती वधनोऽर्जुनस्य वा संज्ञाया मिहानगो देशः रेवम्यं ईद्वियं रं ध्रुवः खमिंद्रिये सुखं स्वर्ग इति विश्वः कृताश
नोऽग्निर्निष्क्रामनिः कंतः क्रोधादिति भावः ॥४६॥ स इति विशंगजटावलिः विशंगजटाजूटः रमेणो क्ते न मनु
ना क्रोधेन उरुमहतेजः किरन् सोर्जनः ज्वलिता ओषध सा ए ज्योतीषि जातवेदा दवाग्निश्च यस्मिन् तेन हिम
शैलेन समंतुल्यं हिमाद्रिरिव विद्युते दिदीपे हिमाद्रि विशेषणं विं व प्रतिविं वभा येनोपमा ॥४७॥ शतश इति ॥ शिवः
शतशो विशिखानवद्यते रवं उयते रणवेगेण शालिने रण संरंभेन भिन्ने अस्मै वार्थं यभ्रशमनि वार्थं वीर्यतां
निजामिति शेषः प्रथमं दर्शयन् किंतु अद्यानु क ममार के लषपतपदे यादिना हंते रुक जइं जुजा ता वेकव
यनं प्रजिघा य प्रयुयुजे हि गता विनिधा तालि ट्ठेर न् इति कुलं ॥४८॥ शंभोरिति ॥ सिता ओर्जनः शंभोर्धनु
मंडलतः धनुर्मंडलात् प्रवृत्तं निः कंतं तमिषु अंशुमर्तु रर्कस्य मंडलात् प्रवृत्तं मंशुमिवा वापीशु कजा ता वेकव

दोट

पु

इयमिति विदुषामपि किमुतान्येषामिति भावः मुनीनामंगतिगत्राणि अभिन्तमविरलमंचिततममतिरुचिरं
रोमांचरोमहर्षविभवं बभूवुः भीहीभुहुवामिह्यादिनाविकल्पादामप्रत्ययः ॥५३॥ इति श्रीमहोपाध्यायके
लज्जल्लमलिनाथसुरिविरचिताया किराताजोनीयव्याख्यायां द्वापच समाख्यायां पंचदशः सर्गः ॥५४॥
ततश्चि॥ किराताधिपतेः संवधिनीं प्रलब्धौ गुर्वीमाजिक्रियारणकर्मवीक्ष्यविवर्द्धमन्युः विवर्द्धकोपविविक्तो निष्कलंकः
तर्कमूहो ज्ञानं यस्य सोर्जुनः कारणानि चिरं बहुकाले विचिन्वन् विमृश्यन्ति तीक्ष्णवक्षसा एवमेतत्कथामास अम्भू
हितवान् ॥५॥ अथ त्रयोविंशतिभिः श्लोकैर्वितर्कमाह ॥ मदेत्यादिना ॥ इह युद्धे मदश्रुतिभिः मदप्रवाहैशामीकताः गं
डलेखाः कपोलभाग्येषां ते विक्रान्ताः पराक्रमकुर्वतः कर्तारितः तैर्नरैरधिरूढाः सहिष्णवोरणभरक्षमायुद्धं युद्धं
नां अभिज्ञाः शिक्षिता इत्यर्थः दृढयोगात्कर्मणि वष्टी किंचन गोघ्रायं पर्वतानां मौनसंचने तेनोपसर्गस्य समासा
नोपसृष्टाध्यतप्रत्ययः श्रीरायभुवो नोपसर्ग इति निषेधात् आक्षिपंतः प्रतिषेधं तद्वस्तिताः तथोन्नता इत्यर्थः ॥
नागा गजानां क्रामेति न चरन्ति ॥२॥ विचित्रेति ॥ विचित्रयानानावर्णयकेतनां रत्नानि तेषां भासा प्रभया विभिन्ना संवत्स
तारवेरुच्य विचित्रयता विचित्रवर्णं कुर्वते वस्तिते न तिकेतनैर्न नृपतिमिदं यमुत्प्रेक्षा पयोदमं रूपा निना मेघगंधीरघोषेण मह
तारयाना मोघेन समूहेन संति न रुद्धा नावता ॥३॥ समुल्लसदिति ॥ इह युद्धे प्रासाः कुंताः प्रासत कुंत इत्यमरः ते महोर्मय
वतेषां माला समुल्लसं योयत्र तत्समुल्लसत्प्रासमोहार्जिमालं व्यामरणापेना इव परिस्फुरंतः व्यामरपूना नोपेतयोयत्र
तत्तथोक्तं आश्चीयमश्वसमूहः जलज्वरं भवविभिन्नमयदिं उद्युं खलं यथा तथा प्रादिशो नृत्तं नोति नावरोति ॥४॥ हता
हतेति हता हता प्रहरता विध्यतत्वं ते लो एमधमपुरुषवत्तुवन्नं प्रनुदातो पदेशो ह्यदिना अनुनासिकलेपः आहतेति कर्मणे
प्रयोगे विहेतोः स्वाभाविकसकर्मकत्वस्यापायात् अकर्मकत्वस्य व्याघ्रवैवक्षिके हनत्तन्निवर्त्येव निवर्तते न आहोयमहनेत्या
सने पदमिहैव मुहुताः प्रगल्भा भीमाश्चोवा जघंतैः यो धर्मियो धैर्यमपि त्रमस्मि गानमि समुत्क्रान्ता मुक्ता विवस्वतां शु
भिः प्रतिफलित इति भावः ज्वलिता दीप्ताः अतएव प्राप्तास्तदितं लिखद्वस्त्रिषो ये सौ उत्पत्तिस्म वो हेतयः खे नपतेति ॥५॥ अमी
ति ॥ अभ्यायतो वीरान्ते तु अभिगच्छंतः इराः शतप्रत्ययः अंतकस्य संततं धूमवत् धूमं कापि व्यापिकं प्रभाजालमिव
प्रतूणैरैवैश्चैश्च नृन्ने प्रेरितं रजोमातरि श्वा मारुतः व्याप्तिः अंतरिक्षे न तनोति न प्रसारयति ॥६॥ भूरेणु नेति ॥

सर्व
१५

अत्राहवे रासभोगर्भतद्धतधूसरे रोचत्वं दुनाइवत्वं दुस्तुधूसर इत्यमरः रासभागर्दभा खरा इत्यमरः भूरेणुनालोच
 नानेवर्त्तनि चक्षुःमार्गे सिरोहि ते सन्ति ते जश्विभिस्तोजश्विषु उत्सुकानं वारवारणार्थमागतानामित्यर्थः प्रस्थितोत्सु
 काभ्यां तृतीया सप्तम्यर्थे चेति तृतीया सुरसुंदरीणां अप्सरे संश्रुतिरिवाप्रदेशो राजिर्नस्ति प्रधकारवद्भजसादृशे
 स्तिरोधानादप्यत्र लुपुत्राभिभूतः स्यादिति भावः ॥७॥ रथां गेति रथ्यां संकीर्तितं रथ्यं चक्रकूजितं अश्वानां चोत्साहे
 खितं कशं तु मध्यमश्वानां हेवाहेवाचनिः स्वन इत्यमरः ब्रह्मतिमत्तद्विषयं हेता निवृत्तिं करिगर्जितमित्यमरः संह
 र्षयोगादिवस्यद्योगादिवस्यर्द्धाद्यं धादिवमूर्ध्नि तानि वृद्धिं गतानि संति नूपुंसकमनपुंसके सादिनानपुंसके केशवः
 दुंदुभीनां हादनिर्घोषं स्वननिर्घोषनिर्घोषा इत्यमरः ननिगर्हति नतिरस्कुर्वन्ति ॥८॥ अस्मिन्निति ॥ अस्मिन्नरण्यशः
 चौरुषयोर्लुपानां गच्छूनामतरवारातिभिः प्रसुरसमुरसि प्रतेरुरसैः सप्तमीत्यादिति समासतः कृतानां विद्वानां
 योद्धाणां संवर्धिनीं मुर्ध्नि वं तरयोरणविद्वांसामासारशीतं वर्षधाराशीतलंधारा संपातप्रासार इत्यमरः करीणां सी
 करामः कतमुहुर्नो धिनति ननाशयति ॥९॥ असृगिति ॥ असृग्गदीनां तटानि उपजीयमानैरुपचयनीयमानैर्ध्व
 जिन्माः पदवीं विदूरयद्भिर्विदुरा तदुः संघारां कुर्वन्निराशाना इव शुष्काः संयोगदेरातोधा तोर्य एव त इति श्याय
 तेर्निष्ठानलघनाः सांद्रास्तैराश्यानघनैः शोणि तौघैः वं कैरिवो द्धायं तटानि नयन्ति ॥१०॥ वरीति ॥ इहारेदं हि दंतै
 परिक्षते वक्षसि नभसः पतंती प्रियाया अंकुत्संग इव शीता मंदारमाला सुरैर्मुक्ते तिशेवः प्रियं साह संयेषां तेषां प्रि
 यसाहसानां यतो गजामियायिन इति भावः प्रमोहं प्रहारमूर्च्छं निविरलीकरोति ॥११॥ निषादीति ॥ करीणां शीकरे
 ए पुष्करतुषारेण परीयमाने व्याप्यमाने निषादिनो हस्सारोहाः हस्सारोहानिषादिन इत्यमरः तेषां संताहाः का
 वचाः स्तेषां मणिप्रमोद्ये रत्नांशुजालैः कस्य ते जसा विषा उन्मीलितमुत्पादितमारवं उल्लंकारं कस्य खंडं नम्र
 भ्युदेति ॥१२॥ महीति ॥ पक्षवतामहीमतामैनाकेनेव परवारणे नशुगजेन मध्यविगाह्यभिन्नाः स्तोभिता ध्वजिन्माः
 सनाः अपोनि घेराप इव चिचर्त्तमाना भ्रांत्यः सप्तः स्यादा वतं भ्रमं भ्रम इत्यमरः भीमं न निनंदति ॥१३॥ महारथानामिति
 प्रतिदंयनीकं दंति सैन्यं प्रति अनीकरेण सैन्य इति विश्वः अधिस्पदामहाजवाः स्पदनारथा यत्र तत्तथा तरसीतुरयः

स्पदइहमरः उत्पितां प्रस्थितानां महारथा नारथिकविशेषाणां स्रस्तां सारथीनां स्रस्तां रथान् यजेत यो नरः स
 महारथसंज्ञः स्यादहुर्नीतिविशारदाः इति लक्षणात्पंथाः आ मूलं लूनैः धिनैः नागैः हसैरतिमन्युना अति
 क्रोधेनैव न विद्येते न रुध्यते ॥१४॥ धत्तेति ॥ पतितस्य वक्षसि निमतस्य शोको सोमस्य संबधिया पुंसि शाल्यं शं कुर्वीत सर्व
 लातो मरोस्त्रिया मिहमरः बर्हभारः तन्मूलवक्षः न पिष्टकलापो धत्त उत्पलः पीडः कुबलियशेष रोयस्मिन्सः प्रियायाः सं
 वेधिशिथिलः अमयः ॥ श्रीरोरुहाणं कलापः केशपाश इव निष्ठादिना हस्यरोहस्य वक्षस्य लेनातनोति तन्व्याप्रोति
 ॥१५॥ दुर्जस्मिति ॥ तत्राहवे संप्रहारकल्पं तद्वत्तेषु मीरेषु निरस्तं संख्यं संख्यं यथा तथा प्रहाय मूरिति प्राक्क
 रितं जसा ह्येयमरः जीयितानि उत्सु सजत्सु मयुर्लोकत्रयस्या स्यादने भक्षने लोला गच्छुर्जित्वा यस्य तदान
 ने न व्याददाति न दलोति आहो दो नास्म विहरणे इति निषेधात् आत्मनेपदं ॥१६॥ ससमेव तयापि किंते कौसितं
 तत्राह इयं मम शक्तिश्च दुर्कारा मरुस्थायेषु तेषां मरुतां वलानां वीर्यं आक्षिप्य निरस्तं ताराधिपधाम्नि ज्ञेयं ते
 जसि प्रवस्यति प्रवसीदति एतच्च बिरुद्धमन्य द्रुतेत्येति भावः वांतकर्मलितिलुट् ॥१७॥ प्रायेति ॥ एवा शक्तिरुहो
 माया स्थिते देवता व्यामोहनं नाम विभ्रमो बुद्धि विपर्ययो वा अथवा मेवीर्यं ध्वस्तं ननु ताहमन्यः प्रज्जुनो वा
 हं न हि यस्मात्तुं जीवमुक्ता मे शराः पुरा यथा पूर्वपरिपेयि विवेच्यर्थः किरातेन पराक्रमं ते अप्रतिबंधेन
 प्रवर्तते उपपराभ्यामिति रत्तात्मात्मनेपदं च निरप्रतिबंधः ॥१८॥ पुंस इति ॥ किं च पुंसस्य पुंसः पुरुषो तमस्य
 मध्यमेपदं श्रीकाशं धनुषः प्रणादैः उपसर्गदं मासे विलोपदेश इति एहं द्विधा कुर्वन्ति व विदारयन्ति व स्थि
 तः एक किरातः नूनं यथा तथा भूतो न कथं अस्य पुरुषस्य वेधो यथा भूतो वेधत एवायं किरातः न स्वरूपत इह
 र्थः कुतः हि यस्मात् येष्टव्या पारः पछन्नमपि गूडमपि स्वरूपं दुह्यते तर्कयते तस्याः स्वभावाव्यभिचारान्
 ॥१९॥ अथ चतुर्भिर्जेष्टा मेवा जेष्टा धनुरिति ॥ धनुरुषेव प्रबंधेन विच्छेदेन ध्वनिस्तं ध्वनतेः कर्तरि क्तः मोक्ष
 सकृद्विच्छेदवितते बहवः किरातकर्मणो देववितता इव स्थिता संधाने वा ए संधाने चिनेव वा एता संधाने पुनर्व

तूणादुद्धरं व्युदस्य वर्जयित्वा इव कृतमिति शेषः अथ वर्गवाणो ह्ये मुहुरसंभेदः अस्य च दृनमिव मुहुरसंभेदं चिन्तयेत्
 एतन्मोक्षकृत इव हस्तलाघवेति ॥ २० ॥ अंसाविति ॥ किं च अंसो अथ वध्वो स्थिरावपिन तो अतो अथ वध्वन तो
 शिशो धरायाः कंधरायाः समाधिः संस्थानं रहितः प्रयासो यस्य स तथोक्तः निप्रयास इत्यर्थः तथा विकारं सज्जता
 जितम् अमवा विचिकारेत्यर्थः मुरेन शशच्छानस्ये दोः प्रसादलक्ष्मीः ॥ २१ ॥ अंसाविति ॥ अंसाविति ॥ अंसाविति ॥ अंसाविति ॥ अंसाविति ॥
 २१ ॥ प्रहीयते इति ॥ कार्यवशेन प्रयोजनवशेन आगतेषु स्थानेषु आलीटादि स्थानकेषु विषयतया स्थिरतया
 कृयादेरुः न प्रहीयते कीं तु स्थिर एव तिष्ठति इति अर्थः सुषुभावः सोष्टवं लाघवं उजा आदि पाठादण प्रत्ययः ससो
 ष्टवः शराणां पातश्च स्थितानि अचलानि प्रयातानि अचलानि तेषु स्थित प्रयातेषु अचलाचलेषु लक्ष्येषु विषये
 साक्षात् एकस्वरूप एव ॥ २२ ॥ परस्मैति ॥ किं च परस्मै विवरे रंध्रे भूयो न प्रभियोगः रुच्यमः आत्मरंध्रे प्रसंख्यता
 त्संरक्षणे गोपने च भूयिष्ठमिति शेषः इदं द्वितीयं भीष्मो विगुरो वा द्रोणे च संज्ञा च यत्ने च रेषु संभवसेवन
 अतो नायं किरातः किं तु एष तद्वेषति रोहितः कोपि आमानुषः पुरुष इति भावः ॥ २३ ॥ अंसाविति ॥ अंसाविति ॥ अंसाविति ॥
 कश्चिदाप्रसाधारणस्य आहवे दुर्मदस्य मया किरातवीर्यं तेजः प्रसूयते न निवार्य निराकर्तव्यं शस्त्रमहिम्ना अनिवार्यं सत्त्वं स्पृति भावः
 तथा हि अल्पीयशैविप्रत्यक्षविप्रामय तुल्यवृत्तिर्यस्य रोगसमाविक्रिया यस्य तस्य रिपोर्धि वृद्धिः महावकारा यकिं स्यं महानुभाव इति
 भावः ॥ २४ ॥ सेति ॥ आहार्यसाहचर्यनिवार्यवीर्यः सोऽर्जुनः एवं संप्रधा र्यनिर्धार्य सवलस्य सानुगस्य शत्रोः सारं सत्त्वं विनेष्य नृपरा करिष्य नृदु
 तं प्रस्थाप्य तेनेति प्रस्थापने तदेवोत्सर्ज्यं तं घनान् कुं मेघावरुद्धाः अर्जुना वीर्यशेषः अर्जुनपुंसकमिति शेषः अहः सदैव देवोत्साह
 दिसमासांतः रात्रा हाहा पुंसीति पुल्लिङ्गता ध्या तमिव जहार आचकर्व ॥ २५ ॥ प्रसंख्यतेति ॥ प्रसंख्यतेति ॥ प्रसंख्यतेति ॥ प्रसंख्यतेति ॥
 सारं शोभते तेजो निरंधरी प्राव एव ती काली कृष्णवर्णा ज्ञानपदेहादिना कीपद्या कांतिः इशावत्या निमता तमिस्त्रै महती तमः संह
 तिः तमिस्त्रा तु तमस्तोम इति विश्वः महावज्रानीव ततानव्यानशो ॥ २६ ॥ आसादितेति ॥ तत्प्रथमं यथा तथा प्रसंख्यता सादिता प्रग
 ल्भा तायाः व्यवहारव्याख्यास्य पदवी हरंती भीष्माभयकरी निद्रा उक्त विशेषण सभा संसदिव गणानां प्रतिभा प्रज्ञा शक्तिः सेव
 गुणतस्या निरासं प्रतिभा स्वयं चिदधो ॥ २७ ॥

गुर्विति॥ केचि॥ दु तमवंशजहा त्रवंशो वेणुः कुलं च वंशो वेणुः कुले चर्ग इति विश्वः गुरुणि महं तिष्ठिराणि च अनुशीलनेन प
रिचयस्थलेन चिन्ता तः सारो वलं ये वा ता नि गुरोर्गोर्वाभिः शौ चादिभिश्चाज्येता धनं विस्तुहत् कुलानीव समाश्रितस्थुः
धनुष्यवष्टभ्यनिदधुः॥२८॥ कृतां तदुर्वेतेति देवदुष्टेष्टितइव पुरः पां उवासे प्रतिद्वंद्विनिप्रतिकूलवर्तिनिसतितदाप्रपरे
षामायुधानिक्रियाफलानि कृष्यादिफलानि अतर्कितमविचारितमेव पाणिनलान्तिपेत्॥२९॥ अं सेति॥ अभिन्नकीर्णः त
दीर्घां प्रक्षतधेयाः केचित्प्रसंख्येते रसं भागेः सप्तसं श्लेषवतां तत्तूणं संकेधेषु प्रकां उषुमदेन मोलेति न यतानियेषोते ना
गगजा इव स्रस्तहस्ताः संतो निषण्णाः॥३०॥ तिरोहि तेति॥ तिरोहिते दोः किरातमायया धन्यं यद्वा तं शंभुमूर्ध्नः सकाशात्
सुमेरुप्रमातृमर्कविंशमिव तपसं निवासेः प्रणम्यमानं अभि वंद्यमानं विशंगते जः उच्चैरुच्च उरिया यत्त नै ज्ञे न च प्रमितिभा
वः॥३१॥ दृष्ट्यामिति॥ इशमोले द्युतिः तत्संविनिस्तत्तुतं अपविद्यामविद्यां इव तं तमे मयी दृष्ट्या निद्रां विनिर्धूया रो
भ्यः आलोके वस्तुप्रकाशं आदिश तीवितरं तीविकां विस्तारयौ॥३२॥ विषमिति॥ पाटलि ताः पाटली कृत्यं अंबुवाहा
यया सा तयोक्ता पूर्वोक्तविषांततिः पूर्वसरतीति पूर्वसरीतिरप्रत्यये की प सर्वना म्प्रो वृत्तिमात्रे पुं वद्भावः सं ध्या प्रातः सं
ध्ये वोत्स संती तेषां गणानां विलोचनं पंकजानि विनिर्द्धतां विकाशतां निनाय॥३३॥ पृथगिति॥ प्रस्त्रविराजे ए प्रस्थाप
ना स्त्रोपरा मे ए वृक्षाः विनिद्रा स्ते गणा वल्माह कनं वितानेन मेघपटलेन मुक्ता अत एव रप्या दिग्बिभागा दिगंताः ज्यो
ती विनक्षत्रा ए विज्योतिस्तारा ग्निज्वाला सुपुत्रा ध्वरा त्म सु इति वै जयंती पृथग्विधानि नाना विधानि प्रस्था
पिभूयः प्रपेदिरे॥३४॥ द्यौरिति॥ तदा जामवयं रात्रौ द्यौं गीतायां विभाताया मिव द्यौरं तरिहं उन्नतमेव उर्ध्वं उत पातेव
दिशः प्रसेदुः सवितुः मयूखैः स्फुटं विसृजे विसृतं भावेलिदृदिनश्रीः पुनः दिने समीयाय संजग्मे अत्र वै धि करणे गुण
क्रिया समुच्चयेन समुच्चयेन कारु तस्य च समुन्नतोत्प्रेक्षया एकवाचकानु प्रवेशान्तरः संकरः दिक् प्रसादा गुणः शेषः
क्रियाः॥३५॥ महाश्रुति॥ भुजवी र्यशाली जिह्वुरर्जुनः महासं प्रस्थाप्रना स्त्रं दुर्गमिव तस्मिन् महास्रदुर्गे दिग्बारणे
न दिग्गजेनेव परेण शत्रुणा शिविले प्रयत्नमल्पप्रयासे यथा तथा रुग्णे भग्ने सति रुजो भग्ने कर्मणि कः उदितश्रुतिनि
धानसे प्रबंधनाय प्रकर्षेण ॥ ॥

य४

बन्धनाय भुजंग एव पाशास्तान् प्रजिघाया प्रहितवान् ॥ ३६ ॥ जिह्वेति ॥ तसं तस्य डित्त्वोत्ता विद्युच्च चला विषानत्ता वि
 श्रान्तयो येषु तानि जिह्वाशतानि अजस्रं उल्लसंती जालयन्ति भुजगं प्रसेना वा सा द्रया न्नभश्चरे निर्वासां वहद्भिः दि
 क्क करिकरा कोरेस्तथा प्रशस्तानि असितरत्नानि द्धुनीलमणयः तद्वत् नीलैर्भागेः कायेरुपलक्षिताः सर्पावली रत्नसं
 ती प्रहृष्टा यति नभ एवा एव संस्तुत रंगमाले वरराजा उपनिष्ठा सेति उष्मरश्मिः अस्तांगधन्निव उन्नमिता निफला मंड
 लानि येषां तेषां परावतं सर्पाणां निष्ठासेषु ये धूमास्तैः स्थगितां प्रुजा लं यस्प तत्तयोक्तं अतएव विलोचनानां सुरवंसु
 खकरं वपुरभ्युवाह ॥ ३७ ॥ प्रतपेति ॥ प्राण हासिती क्षणानियेषां तेषां प्राण हरे क्षणानां दृष्टि विषाणां विलोचनेभ्यः अतसं यत्तन्ना
 मीकरं सुवर्णं तद्वत् तन्मसुरेण भजभासमिदो घुरप्रकाशेन तेजसा दिशः विशंगयं सज्जालामहोत्का इव निष्क्रमुः निष्क्रमुः
 ॥ ३८ ॥ प्राक्षिपेति ॥ प्राक्षिपः प्रतिषिद्धः संपातः संचारो यस्मिन् तत्प्रवेता शोभाय स्यात्तत्तु कृतः प्रदिष्टो बहिर्यस्मिन् धूमेना
 कुलाव्याप्ता दिग्बिभाज्य स्य तत्तद्रोगिकुलैर्वर्तते घनं नमः परोपरुद्ध स्पशत्रुवेष्टितस्य पुरस्पावस्थामिव दशा
 मिव भजे उक्तुरिहा तत्साधर्म्यं प्राप्यि सूर्यः जिह्वेति ॥ दर्शनालंकारः ॥ ३९ ॥ तमिति ॥ पशूनां पतिः शिवः तन्वद्भुजं वरं सर्पा
 णां समूहं ताक्ष्यं दयकारेण नगरुडा विभावहेतुना मंत्रेण नेता नाय को न येन नीहा परेषां उपजापं परोपजापं परं कृतं
 मंडलमेदं देवमेदोपजापावुपधेयमरः निवारयामास ॥ ४० ॥ प्रतीकृतीति ॥ युलोकभाजां अविनिषेधाणां मपि क
 तं मीनितं निषेधो येषां तानि लोचनानि दृष्टिं प्रतिष्ठातीभिः प्रतिबध्नीतीभिः तं तैश्च तद्विपुला रूपां ताक्ष्यं तां संह
 तिभिः क्षणप्रकाशभिः विद्युद्भिः रिव तासां सौवर्ण्यं हादि ॥ तिभावः विहायो तद्विदं अवतने व्यानरो ॥ ४१ ॥ तत
 इति ॥ तत्सुवर्णं व्रजानां ताक्ष्यं कुलानां पक्षेभ्यो जगत्तस्य सनातना गतिविमित्रगतिर्वायुः वनस्पतीनां वृक्षाणां ग
 हाना निजरतराणीव जवेन मंडलं यन्वियंदतरि हं निनाय ॥ ४२ ॥ मनःशीलेति ॥ मनःशीला धातुविशेषः तस्मा
 भंगधेः तन्निमो न तत्सहरो न भासंति अयेन कान्तिपुंजेन पश्चाद्भागे निरुध्य मानसा विद्यमानं व्यूढः विशालैरुरो
 मिः विनुदमानं प्रेर्यमाणां नभस्वगानां पुरः ससर्वे वप्रससोरवुत्तरो नरदशतिरोधानेन गच्छतां स्वगानां अपूर्वो विपु

रोमागः सादृश्यत्पूर्ववदुपलभ्यमानतया स एव नोदनापुरः प्रसृत इत्युक्तम् ॥ ४५ ॥ दरीति ज्ञानेन न दूरितानि नामितानि
 सानुजातानि यस्य सहिमा जलः अस्वस्य राजोरक्तता तद्वत्ताम्रं गुणयोरेवोपमानयो ययो यमेति भावः विकशि विकस्वरं रु
 क्मधदाः सुवर्णपद्मः तादृशस्तोत्रांधा मतेजोदरी मुखैरिवासी मुनेः पितृा ह्तीयो म त इव आन्य कं पे आन्य आल उपमो स्या
 पितेय मुत्प्रेक्षा ॥ ४६ ॥ प्रवृत्तेति ॥ न तं दिवं न तं दिवं अत्र तुरेयादिना समर्थं ययोरव्यययोर्द्वे कवद्भावः निपाते स
 मासोतः लक्ष्म्या लहोरात्रमात्रवाची प्रवृत्तः प्रादुर्भूतो यो न दिवस्य संधिः तद् द्विष्टैः न भक्तं गंगं भुवं पिशंगयद्रिपि
 शंगं कुर्वद्भिरंतर्हितः प्रकीर्त्यैस्तैः पतद्भिः पक्षिभिः पतितो वना नांश्याः समाविष्टा विरेचं तर्हि प्रतेजः प्रवेशात्कापि
 अंतर्हता इत्यर्थः ॥ ४७ ॥ सभोगिसंघः सर्पसमूहः उग्रधास्यां विनता सुतानां तादृशो रंगं सैन्येन महाध्वरे महाकृतो वि
 ध्य पचारदोषकर्मसबल न दोषः महोरयेन महा सामर्थ्येन अथवा महा फलेन तत्पूत प्रकृत क्रिया फल सिद्धिरिति क
 र्मांतरे प्राप्तिनेनेव शमं शांतिं निन्ये ॥ ४८ ॥ साफल्यमिति ॥ अस्त्रे सर्पास्त्रे भाग्ये प्राप्ते गत्वा वीर्यं शुभेन कर्मणी वरि
 पुषोरुषस्य साफल्यं कृत्वा अपवर्गमवसां नंगमि ते सति स्वनिवृत्त्या परसाफल्यं तदसफलीकरोपपन्नः समन्युः स
 को धोजिह्वुरर्जुनः प्रतिधैर्यं इंधनं विनोत्पारित स्पृज्य तल न स्पृशं प्रदीपके अस्त्रं समादेदे जग्राह ॥
 ४९ ॥ ऊर्ध्वमिति ॥ ऊर्ध्वंतिरज्जीतं तिर्यकविभावां अरि कृच्छ्रियामिति स्वप्रत्ययः अधश्च कीर्णं निस्तैः ज्वा
 ला एव सटा के सराः सटा जटा के सरयोरिति विश्वः तैर्लंघित मेघपंक्तिः आयस्तं लंघनोद्यतस्य सिंहस्येव आकृ
 तिर्यस्य सजात वेदा अग्निः प्राण्यं तं प्राणिनां संहारं धृतिवोत्पपात ॥ ५० ॥ भभिः सजोभिः सवितुर्मयूखान् भिह्व
 अभिह्वेव विष्य कविसूतः स्फुलिंगो यस्य मयूरवाभिद्या तत्तुल्य मुत्प्रेक्षं त्रिषु स्फुलिंगो जितकण्डू म
 रः प्रहृष्टः अतनुः विदीर्यमाणस्य विदलतोश्मनो निनद्ध इव धीरमुद्धतं ध्वनिं वितन्वन् जज्वाल ॥ ५१ ॥ अथा
 निति ॥ वरुणः पवनानुच सावायुवशेन च यानि त्रिदंडिना यने सादिना निपातना साधुः पुराणीव किंशुकानां प
 तंगं गतं अत्रिचक्राणि ॥

६१

लाशतरुणां पल्लवाः किंशुकः पर्णश्रमः महावतानीव पुष्पिता नीतिभावः ततान्वितस्तरे तदा कपरेण जज्जाले पृथः ॥५२॥
 मुहुरिति ॥ सांद्रं जनश्यामरुचः पयोदाः मुहुः श्रलंयुः श्रताः पल्लवलोहिः पलोहितवर्णश्रताभिः श्रलस्पल्लवलोहि
 नीभिः वर्णदनुदाता तोपधातोनेति कीपतकास्पचनकारः शिखिनो गे रुत्रैरुन्नताभिः शीखाभिः ज्वालाभिः रिवली
 टाः दग्धा इत्यर्थः तलेष्वधोभागेषु मुक्ताविशदाः मौक्तिकधवल्लवभूवुः जलसंशोषणदितिभावः अधः स्वरूपयो
 रस्त्री तलमिसमरः ॥५३॥ लिलक्षति ॥ क्षयकालवद्वैदेविलोलाभिः विचित्रज्वाले रोहिदश्चेरोहिताश्च जलनेलो कलिंक्ष
 तिले दुमिषति जिघत्सती वलितोः सनेता दत्तप्रत्ययः पिनाकिना पुनर्हताः आहुतमहांनुवाह्येन तत्ताशम तोवरुणस्यास्त्र
 प्रणिण्यैयुक्तं ॥५४॥ तत इति ॥ ततो वरुणस्य प्रयोगानंतरं धरित्री धरतुल्य रोधसः पर्वतः समप्रांता तद्विल्लताभिः राल्लेजिताभि
 लमूर्तयो निलंगानियोसांते पयोमुखः प्रेक्षाः अधोमुखी आकाशसरिदिव निपतंतीति अधोमुखी आकाशसरिदिव निपतंतीति नीः कर्त
 र्युपमान इति लिनिः प्रत्ययः आयेजलानि प्रसक्तं प्रतिर्वधं मुमुक्षुः ॥५५॥ पराहतेति ॥ पराहता अभिहतास्तो ध्वस्तानिर्वाधिताः
 शिखा ज्वाला यस्य तस्मिन् पराहता ध्वस्तशिखेः अविक्षिप्तमोहं ततः समिद्धं इति प्रदीप्तं ते जोयस्मिन् शिखावतो अ
 मेवैव पुरिवै प्रतप्ते आयसीव लोहवक्त्रा प्रदाः कृतस्थितयः आस्पदं पतिव्यापितिति निपातः प्रथमे पयो निपाताः ज
 लपाता ध्वनिवितेतिरे ॥५६॥ महानल इति ॥ महानलेभिः न्वा निरवंगानि सिताभ्राणीव पतंतीति निभिन्नसिताम्रपा
 तिभिः कर्तुं युपमान इति नि प्रत्ययः अतएव केचनेन पाकेन फेनतां प्राप्य समेष्टपरिहयनां वज्रिः जले रंघनवत्
 आद्रका वै सुल्ये तेन तुल्यं क्रिया वेरुतिः दिवि गगने धूमसंततिर्वितेने फेनादिकमाद्रं धने चितुल्यं ॥५७॥ स्वकेतु
 भिरिति ॥ पांडुरे निलैः पटलैश्च पांडुनीलपटलैर्विचित्रैः स्वकेतुभिर्धूमैः समागता संगताः अतएव शक्रधनुषः प्रभापि
 दौ व्युत्तिभाजः विभावसोरमे विषः असंस्थिरं विचित्रं चीनां शुक्रस्य च वत्सा विशेषस्य चारुतामादधिरेजगद्गुः ॥५८॥
 जलोचेति ॥ जलोचसं मूर्धनेन जलप्रवाहसं बलनेन मूर्धितो वृद्धिं प्राप्नुः स्वनेयस्य सः तयोक्तः प्रसक्तमप्रबंधं प्राप्ता
 वियुततद्विद्वत्सिता अतएव स्थिता वृद्धिं प्राप्ता दीप्तिर्यस्य स तयोक्तः प्रशममेष्टान्धतधूममंडलः जलघातसंभृत

लप

स्त्री

७५

धूमपाटलः पावकः प्रशंतिं एव न तत्रे शोभयानि वव भव भुयस्तस्य स्थायिपुत्रादिवे सुलोका ॥ ५८ ॥ प्रवेष्टि ॥ प्रच
 क्कानां सिंधो रूमी एणं च यारा शय इव स्थवी यशं स्थूलतराणां पयशं च येः पूरै विभिन्ना विप्ले सिताः सुप्रानवो गतयः
 उपा न संख्या रुचिभिः प्राप्ता संख्या रागैः पयो दाने ये विदिष्टं त इति विद्येदाः विक्षिप्तान् वाः शकला रौः सरूपतां प्रतिपे
 दिरे इ सुपमा ॥ ५९ ॥ उते तीति ॥ अने त युतिर्महा ते जा अघि विभिन्न मूलो अशं संयं यथा भवति तथा अनुदया य पु
 नेरनु त्पानय नाशं उतेति त वा हि तो ये मे दौ विभिन्ना संहतिः संघा तो यस्य स तयोक्तः सहव्यवाहः परा भवं यथै वि
 शेषे ए सा मान्य समर्थन रूपो र्थांतर न्यासः ॥ ६० ॥ अवेति ॥ प्रया गति निर्वा एण नंतरं विहित विधेयैः कृतं त कृत्यैः
 असित नगस्यां ज नादे र्नि तं वाः कटकाः तद्वत् श्याम भा सां घनानां वितानैः पटलैः मुक्ता यो राका शं व ह्नि दा हा दि
 वे सुलोका विक संति च ता नि अमल धा मा नि स्य ध कां ती नि च तेषां नीलोत्पला ना मपि कवि मुद्रा म सुज्व
 लां क्रियं प्रापति दर्शना लंकारः ॥ ६१ ॥ ~~सुलोका~~ इतीति ॥ बहु समर नय नः अतोऽनुपसर्ग इति क प्रसयः ।
 सहिगु पधे सादिना आकार रोपा या नू राजा ॥ दनु पपदा त क मे पपदा भवति प्रतिषेधेन इति वा त्ति क वा
 ख्या ने भाषा कोरेणार्थ इ शब्द मुदा रूप् अस्पर्ध स्य स व्य सा जी अरा तिं साद यि य न् अव साद यितु का मः ।
 संनि स्यार्थः क्रियार्थ क्रिया यां लटि शत प्रसयः इति विविधं यदस्त्रं उदा से प्रयुक्तं वा नि सार्थः उपसर्ग दस्य व्य
 हा र्वा वचन निग्रा त्मेने पदं स पदित दस्त्रं व्यर्थता मुपनि न्ये मालिनी व तं ॥ ६२ ॥ चीतेति ॥ भू पति ता शं भुना
 अनु गृही व्यते ति शेषः अस्त्रे षु अप र्ते तेषु सत्सु लोक इव गत प्रभागे गता स्थ म हि मा अत एव त नुः क्षी लो वी त
 प्रभावः तथा पिय तोऽतनु प्रभावः तिसर्ग सा मर्थ्य धिकः ततो जि ह्व रज्जु न जय नीं ज यं शी लां जि दक्षि विम्रि द्वा दि
 ना इ प्रसयः भुज वीर्य लक्ष्मीं भुज बल संपदं उर्जं वा विपुरुषा कार मिति यावत् तत् कल कुं दित मिति शेषः प्रहा च
 कां क्ष प्रहा हर्तु मिये वे सार्थः अस्त्र वला प हरे पि उ पा यां तरे ए जे त्तु मिष्टा मी सार्थः व संत तिल का व तं ॥ ६३ ॥

नीलकंठ न्याय व र्तेः सकाश र विपरीतः विधिः पौठ व मिथु
 य

॥१॥ इति श्री किराताज्जुनीये व्याख्यायां धातुपद्यसमाख्यायां चोदशसर्गापदानां अवेति ॥ अथ जयलक्ष्मीप्रस
कांक्षानंतरं मृपदा मुद्धर एवमेव मृपान्निवारण समर्थं व्यवस्थेयु प्रस्थापनादि ॥ पुनरुदशेषु मित्रेष्वा
यतिरोहितेषु सत्सु गुणगणमहता स्तुतौ कवे एव तादृशे नशरासनेनैव धृतिं धैर्यं अतिपुष्पन्तवर्द्धयन्तप्रद्या
विधनुषिषोर्कषेयक्रिया न्नयं किरात इति धैर्यं अवलंबमान इत्यर्थः ॥१॥ भरीति ॥ पुनश्च चरिप्रभाव महानुभावे
न सतराणि भियोगात्तराणां भा तप्रीतः तदीय वध्या जिह्वा विविधशयः तथा च स्पष्टः प्रज्वलन्तपि अविस्पष्टो
वपुः प्रकाशाय स्प स कुतः सर्वं न प्रसरन् महाधूमो यस्य स सर्वं न प्रहृष्टो मेधः ॥ २ ॥ तेज इति ॥ पुनश्च पश्येत्तस्य म
भयं निजस्वकं महतेजो वीर्यं चित्रमिव समं प्रियं प्रतप्य भीमं अरिख दुर्जं तस्मिन् दुर्जेशु संकेतं स्वस्ति तस्य चायं अर्घ्यं शीतं
महद्वैर्यं भुजा लंबमिव स्ता वरुं भा मिव आसा दयन् प्राप्नुवन् इद्रक संकेतं महावीर्या देयं नाय ॥ ३ ॥ वंशेति
पुनश्च अभिमाने भिमता बुद्धिः तद्व्याविधयतया कर्मलिक तत्तमे पि चारः ॥ अभिमाना स्य देनेत्यर्थः अन्यत्र कुलश्रीलाय मिमा
नव्या वंशे जित्वा सत्कुलानुरुष्णात् असुभ्यं प्राणोभ्यो विसंप्रियतां संप्राप्यापरेण शत्रुणा अक्षणे समक्षं समीपं अव्ययी
भावेशरत्प्रच्यति ॥ इति च प्रसयः समासतः आदातुमिच्छया आदित्तिताया अजिहीर्षितयेत्यर्थः आ ३ पूर्वाद्दातेः सनन्तात्
कर्मलिकः कीर्त्यो हेतुना बध्वेव परितयमानः कर्तरि शान न हेताविति तृतीया क त्वया शोक इति वत् ॥ ४ ॥ यतिमिति पुनश्च
नगानां पतिं हिमं यतमिव बद्धमूलं विपदां शत्रुं तरसा वलेन उन्मूलयिष्यन् किं पुनः विभिर्भाजैर्गर्ध्रतीति त्रिमार्गगंगं
उपपदसमासः तस्मै वेग इव इत्यरेण लघुप्रयत्ने अल्पप्रयत्ने यथा यथा निगृहीतवीर्यः प्रतिबद्धशक्तिः पुरा किल हेमाद्रि
विदत्तनाय गगनात्पतंती गंगा तरो निजजटाजूरे न निजगर्हे तिष्ठो राणि की तथा तद्धृत् इत्यर्थः ॥ ५ ॥ संस्कारव्यादिति
एवंभूतः पार्थः संस्कार तात् संस्कारश्चित्र च ना अन्यत्र साधुत्वमसाधुतां प्रयोगनिषेधात् इति भावः अथ वा संस्कारो व्यु
त्पत्तिः तद्वत्त्वादेतोरमर्थसु प्रयोगः संधानमोक्षादिः शिक्षा अभ्यासगुणः तदाहितोऽतिशयः प्रौढीया अन्यत्र प्रयोगमियुक्तः
व्यवहारः शिक्षा अभ्यासगुणः स्थानकरणदयः प्रेक्षेयप्रदासायो वा तभूषणं येषां तेषु यथायेष्वनतिक्लृप्तेषु अन्यत्र निय

सर्ग
१४
सर्ग
१५

ग ३

सर्ग
१६

तार्थेष्टुष्टुंति हिं संतीति शराः तेषु जयं तन्निह कत्वा तदाधारत्वाद्विवक्षायां सप्तमी शब्देष्टुष्टुपदेष्टुभावः प्रवृ
त्तिनिमित्तसामान्यादिः स एवार्थः तन्निवाशशंसे ज्ञाचकांक्ष शक्तिशंसते राहुः पूर्वस्येष्टुष्टुमात्रने
पदं उपसंख्यानात् यथाशक्ति कंशदे रथं साद्यति तद्वत् शरैर्जयंसाधयितु मियेवेत्यर्थः ह नृयश्
ति भूयः पुनरपि समाधानेन युद्धाय मनो व्यवस्थापनेन विवृतेजः प्रवृद्धप्रतापः पुरापुरातनं युद्धमेव मि
त्यंशक्तिः सादकरं न भवतीति हेतौ व्यथावान् परितापवान् सोऽर्जुनः दृष्ट्वा रागाभ्यां दृष्टिभ्यां महानागो महा
सर्पः विषमिव नृनं क्रोधो ह्यापितं प्रश्न निववा मनिर्जरा साहिकं सर्वरससाधारणपातरोद्ग्रेष्टुदयोक्तिः ६ तस्ये
ति आहवायासेन विलोचनोत्तेः प्रस्तकेशबंधस्य च दृष्टि रीटं केशाश्च संयता मोक्षयस्त्रय इत्यपरः स
रंभतामेकोपासुरो आयते लोचने यस्य सतस्य संरंभः संभ्रमे कोपे इति विश्वः प्रस्नायया प्राप्त सिषेचस्ये
दं जनयाप्राप्त्यर्थः स्नातेर्मिलविकल्प्यात् रुस्यविकल्पः ८ क्रोधेति क्रोधो धकार इव तेनांतरितः तेना
वृतः सोऽर्जुनः धनो परुष्माणे वावृतः तिग्मरस्मिः वृष्टः प्रभावाय वृष्टिजननायति स्तुतिर्ध्वो अंश्च नाराजी
रिवार्कस्योर्ध्वोऽग्रे बोदयो वृष्टिर्लिंगमिहै गमः दणाय रणा प्रवृत्तयेति । १० भ्रुवोर्भगस्तस्य रेखा
वभार ८ स इति सोऽर्जुनः ॥ अंबुदवत नदतीति अंबुनादिकर्तृर्युपमान इति लिङ्गिः व्यापदिज्ञाजोदिगाजोद्विष्टं मिव हस्तो
नकरेण प्रधुनय्य शंभोर्वलानि प्रशरीरोऽनंगः ज्येतां सिधुवमनां सिन्धुं ताभिः प्रयोजनध्याने रिवे बुभुक्षिततापतापया
मासतपतिः सकर्मकः अत्रेषु शब्दलिङ्गः अन्यथा उपमानोपमेययोर्मिन्नलिङ्गता दोषात् पूजरीरोप इव बुद्धयोरिव मरु
॥ ११ ॥ सदिति ॥ अभिनिविद्वुद्धौ आगताभिनिविद्वुद्धौ विने विषये सद्वादि ताप्राप्तौ कार्य समर्थकतेवन हि सम
संश्रान्तं प्रसह्यति शक्नोति इति व्याचक्षते केचित् अन्येतु अभिनिविद्वुद्धौ आगताभिनिविद्वुद्धौ विने विषये
सद्वादिताहितोपदेष्टुं इव न ह्याग्रहीति हितं न गृह्णीतीति भावः विपक्षपाते वीतरोगे विषये गुणाभ्यसुया गुण स

हि सुता इव सहिसमदर्शं द्विषं तमपि न द्वेषयत इति भावः अगोचरे अथाह न सगोचरे ब्रह्मणिविषये उपरे मे उपरता
 तस्या तागिव यतो वा निवर्तत इति श्रुतेरिति भावः शराणां शक्तिश्चिक्कं टकाये शिवशीरे विषये उपरे मे उपरता
 तस्याहोभ्यमहिमहादिति भावः विभाषा कर्मकदिति विकल्पादात्मनेपदमाद्येपमा ॥ ११७ ॥ उमापतिमिति ॥ पांडुसुतेन
 प्रगुणाः प्रक्षिप्ताः शिलीशत्वं मुखे ये वां ते शिलीमुखाः वाणाः सेनापतिप्रभ्युत्थितस्य अर्धुन्ते तस्य अद्विपते त्रितं वं
 कटके हेमं ते भवस्य हेमनस्य सर्वत्राणं च तलोपज्ये स ए प्रसूयः तकारलो पश्य अर्कस्य पदारश्मय इव पांदर
 शयं चितुर्धंशा इत्यमरः न व्यवायां वभूवुः ॥ ११८ ॥ समिति ॥ गणनां पतिः शिवः तीव्रं तस्यार्जुनस्य पराक्रमं वप्रेमाने
 तस्य परिणतस्य तटप्रहारिण इत्यर्थः सुरद्विषस्य असह्यविषाणभेदं तप्रहारं हिमवानिव संप्रियमाणः संरुध्य न अ
 नुवभूव तस्याहोभ्यसायेति भावः ॥ ११९ ॥ तस्माद्यते तस्मै पार्थय भारस्य भूतनरस्य उद्धुरणे समर्थे प्रतापे वाहुमिव अ
 विषं भतयेति शेषः अन्यथा भारोद्धृतस्य दुःकरत्वादिति भावः प्रदास्यतावितरिष्यताकारणां ब्रह्मादीनां अपिका
 रणेन जनकेन देवेन सोमिन्न वसुदानीं चिरं प्रसेहे सोऽः वात्सल्यादिति भावः ॥ १२० ॥ अथ त्रिभिर्भगवदभिप्राये आ
 विकुर्वन् चतुर्भिः कलापकमाह ॥ प्रसाहतेति ॥ प्रसाह तोजाः परेण प्रतिवत्तः सन्नविकृतससवेगः कृतोत्साहातिश
 यः स न्यायसिस्समादय्यधिके पराक्रमे ततोति तस्य भागे रर्कस्य तेजांसि इव वीर्येण कौर्येण ज्वलितानि प्रकाशानि य
 शंसिनिः पतंति उद्भवंतीत्यर्थः हीनस्याधिकामियोगो य शस्कर इति भावः ॥ १२१ ॥ ततः किमियं तस्मादृष्टेति ॥ दृष्ट
 वदानात्तदृष्टपौरुषात् अरिलोके व्यप्यते विभेति धूर्जटिविजयिनस्तस्यान्यः कियान्नामेति मन्या नौरिपुर्व्यय
 ते इति भावः व्यचितात्भीता तेजः प्रध्वंसमेति तेजोविहीनं दर्पे उत्साहः शंतार्विषं निर्वीणज्वालं प्रदीपं प्रकाश
 इव प्रजहाति सजति ॥ १२२ ॥ तत इति ॥ ततो दर्पहा न्यनंतरं अस्तोमदां वले पौ यस्या सौरिलोकः गंधेन मदगंधेनैव
 जेतुर्जयशीलस्य तत्प्रसूयः प्रमुखागतस्याग्निमुखमागतस्य प्रतिद्विपस्य अन्यो मतंगज इव जिगीषोर्नीयकस्य ज
 यतायाः पदवीं प्रयति प्राप्नोति जिगीषुणा जेतुं शक्यो भवतीत्यर्थः जय्य जयौ शक्यार्थे इति निपातः अत्र प्रलोकाद
 यज्यायसि पराक्रमकारणा

२२७

१७

नोर

दीनां पूर्वस्योत्तरं प्रतिकार एव कथ्यतात्कारणमात्राख्योऽलंकारो लक्षणेन तूक्तः ॥ १७ ॥ एवं प्रतिद्वन्द्वनीतिः ॥ एवं
उक्तरीत्या प्रतिद्वन्द्वेषु प्रत्यक्षेषु मध्ये तस्याऽर्जुनस्य मौलीं दुरेखा विशदं कीर्तिं विधास्य न करिष्यन् पर्यायेन
जयावसादो जयपराजयो यस्य एवं विधौ रणक्रियां शंभुः अनुक्रमेण इयेष पर्यायो विपर्यासः अन्यत्तरेतौ
रं तयं तदभावे अनुक्रम इत्येव नूतं ॥ १८ ॥ मुनेरिति ॥ मुनेर्विचित्रैरिषुभिः सभयानसंख्यो भूपतेः बलौघः
आत्मत्वापेन जन्मना सह समुत्पत्तिः आविर्भवः आत्मसिद्धिरित्यर्थः जातयोगो ह्यमनुष्ठादयः स्व
भावाजातिनियताधर्माः तैर्जातिस्वभावैर्जीवलोकः प्राणिजातमिव वशादित्ये नीतः कर्मणि लिट् प्राणिनो
जातिधर्मानिव गणमुनिशरणातिक्रमितोऽशोकुरित्यर्थः ॥ १९ ॥ वितन्वत इति ॥ वस्तानि सैन्यानि संततवेष
युनिनिरंतरं केषानि गवां कुलानि वंदन्ति प्रवर्षतः क्षपाद्यनस्यरात्रिमेघस्य वशरैर्यो धकारस्तं वित
न्वततस्य मुने संविपिनं रवंशरवर्षघोषं निरोधुः शुश्रुवुः न तु किंचिद्दृशुः न दृष्टुः न दृष्टुः न दृष्टुः न दृष्टुः २०
सरति ॥ अति सौख्येनातिवेगेन सायकान् क्षिपन् सोर्जुनः साध्वसविप्लुतानां परेषां द्विषां दोषेण रागादि
ना आहतलोचनानि दुष्टचक्षुषां शशीव विमिश्रमातः आवभासे एकोप्यने क इव दृष्टु इत्यर्थः २१ ॥
क्षोभेणेति ॥ अथ गणाधिपानां संबन्धिना तेन क्षोभेण कोपेन ईश्वरस्या कृतिर्विकारो मूर्तिर्महाहृदा
नां तरं केपेन ध्यायामयस्य प्रतिविंवरूपस्य दिवाकरस्या स्या कृतिरिव भेदविकारं ययौ स्वयं निर्विकारोपि
प्रतिमासूर्यस्य वत्सं सगत्तथा प्रतीत इत्यर्थः ॥ २२ ॥ यदि देवोपि विकृतिस्तर्हि कुपितः किं नेमाह प्रसदिवा न
समिति ॥ प्रसदिवां समर्जनं प्रति प्रसन्नचित्तं देवं कोपो नापतयेत्तुः परस्मिन्पुरुषे परमात्मनि देवे स्य तो नि
र्विकार इत्यर्थः तथा च नुग्रहं यथा वितिभावः विकारः कोपरूपः कुं तो न कुतश्चिदित्यर्थः तर्हि तस्य निर्वि
कारस्य कथं बहिराकारभेदः कारणभावादिति चेन्न विरोध इत्यहं पूर्वोक्तं आकारवैषम्यं च भेदे किञ्चित्
न चैतत्तत्राह ॥

च०प० महतां यतिश्रेयादुष्टादुर्लक्षचिरादुर्गहहेतुकाहि॥२३॥ विकारमेवाह॥ विस्फेयमाणं स्येति॥ विस्फेयमाणं
 स्यात्कृष्णमाणस्य धनुरंतकस्य संवधिनी स्फुरंती चरंती अतएवमिन्द्रादिषु च दृश्यमाना कृतिर्यस्यां स्तां कुक्ष्येन
 शकस्य जिह्वामिव ददशुः क्षिभावात् भयंकरस्येति भावः॥२४॥ सद्येति॥ प्रार्थः सव्याप सव्याभ्यां वा स दक्षिणगतिभ्यां ध्वनि
 तं नादितं उग्र व्यापयेन तं व्या तं दुर्गमेव मेव लिंगः शठव्या त इत्यमरः गजमिव आशशंकेत आपव्यातुर्पदर्शनात् दु
 र्गं यैः कोपि अनेकार्थकरस्येति शंकितवान्निर्णयः॥२५॥ निजस्मिरइति॥ हरेषु जातैरस्यार्जुनस्य पतंया धावति शिली
 शाल्यमुखे येषां तेषां शिली मुखानां शराणां जेदानीं जोजिह्वभिः प्रवले रं वुन शोयादोभिर्जलग्रहैः सिंधुमुखेन न
 दीमुखेन नागतानि जादां सीवनि जह्मिरे॥२६॥ विभेदमिति॥ अतर्विभेदं विभेदेषामुपायं च पदवी निरोधं मार्ग एव
 प्रतिबंधः अन्यत्र तु आसारप्रतिबंधं विध्वंसनं स्व इने दुर्गलुठ न दाहादिकं च सादिय यन्ने ता नायकः जिगूषुरवि
 दितप्रयोगः संवत्तमं वहाद विदितप्रयोगः न आरिलोकेषु शत्रुलोकेषु यद्यत्करोति तत्तं धं॥ मुरविदिदित
 प्रयोगः आज्ञात मीक्षादिकः स नूत स्यार्जुनस्य शरषु चकार श्लेष्वात्मकारः॥२७॥ सोटेति॥ सोठा
 निपरैरवजीतानि च प्रथमा युधनि च पूर्वोत्सृष्टा वाणाय ते स्यार्जुनस्य संवधिभिः क्रोधाज्जितैः पूर्ववाणैर्वेत्ये
 क्रोधे न सक्तैः अतएव वेगिताया वेगेनेत्यर्थः पतद्भिः अतएव धिन्नेरपित्रा सितवाहिन्यो यैस्तैरतः कृतायै रिववा
 रैः पते भावे लिट् वस्तु तस्व कृताया एवेत्यर्थः॥२८॥ अलमिति॥ अजुता अवकाकारं अवक्रशीलं च सैव
 गुणसेना लं कृतानां गुरुभिर्धनुविद्या धर्मशस्त्रोपदिष्टैरुपदिष्टा गतिर्गमनमाचारं वा स्थितानां प्राप्तानां मा
 र्गणानां शराणां सत्तां साधूनां इव पर्वणि असंधौ अन्यत्र प्रस्तावे अकांडे साधुपतिदर्शनादिव
 शरभंगदर्शनात् धैर्यसादो भूदित्यर्थः॥२९॥ वारेति॥ वारणश्चिदः पार्थशरज्जदिनसे शराः विशिखा अवा सुखी
 भूतफला अधो मुखग्रावि फला क्रसंतः पतंतः पांडवसायकेभ्यः क्रियाग्रहणात् तुर्ध्वं पांडवसायकानां कृ
 तफलभंगरूपस्य स्वविकर्मणः सद्यो अस्वडितं प्रतितीकारं आपुः अत्युत्कुटं कर्मसद्यः फलं दर्शयतीति भावः॥३०॥

पुनरर्जुनस्य जयमाह ॥ चित्रियमा नीति ॥ अतिरर्जुनः अतिलोवेन चित्रियमाणान् चित्रमाश्रयं कुर्वन् एतन्मोवरिके अ
 वाः कान्धमवमार्ग एतन्मोचिनः संभनः तान्वा एण् सभाकुलायाः संकुतायाः ध्वजिन्याः हृदयेषु दूरंगाढे निवृत्तानि सतवान्
 ३१ ॥ तस्येति ॥ तस्यार्जुनस्य पराक्रमे अतियत्नाद्धे तोर न्यो न्यविशेषेण नातिशयकरणे नातिरिज्यामाने उत्कृष्टा मोहा सति पु
 नः तं तापुर हरो भूरि प्रभूतं पृथक् वचं वा ए वचं निदाये भवो नेदाये मे यो वृजवमिव निरासमुपेय्य अस्पृश्येति र्निद
 धगृह एव च सति निविडयो तनार्थ ॥ ३२ ॥ असंस्पृशं त इति ॥ प्रिये विणा प्रियचिकीर्षुणा शिवेन तु प्रहिताः प्रयुक्ताः अ
 तएव कविदपि मर्म असंस्पृशं तः शराः सुहृन्मित्रं प्रिये विणा प्रयुक्ता उच्चारिता नर्मवादा इव मुने प्रीति करावभूवुः ॥ ३३ ॥
 अहो इति ॥ अहो राघुधेः समानं तुल्या अतिरेकि तौ ततो धिका तस्य मुनेरपूणां शक्तिं पश्यन् विषोदने उत्साहं जेगेन
 यत्तव्या निवायमाने वलानि यस्य सप्रमादो शत्रुर्मदन इंदुमौलिः स्वमहिमानं आलले वे ॥ ३४ ॥ तत इति ॥ ततो दे
 वः तवो वीर्याभ्यां समुद्धृतस्य प्रगल्भस्य समर एवा एवित्तस्य पांशं तं धिया शोर्जिगमिषोर्जिह्वारर्जुनस्य
 ३५ ॥ अखिलानि महेषु जालानि अर्कः पया सीध सभा न्यव्यामसे ॥ ततो र्थः ॥ ३५ ॥ रिक्त इति ॥ अथवा एणं
 तद्धर्तेन तं ॥ अर्जुनस्य पाणिः रिक्ते वा एणं न्यो निषंगवक्त्रे तूणीरमुखे अत्र न्य द्दीपेन गजां तोर ए अपीत जलेन गस्य
 अचलास्य अश्मरं प्रेशितं गर्भे प्रदेशे इत्यर्थः स तर्षं स तस्मा यथा तथा म तर्गं स्य पाणिः लक्ष्म्या कर इव स विभ्रंभं सं
 यववा एण इति ॥ सविश्वासं निषपात ॥ ३६ ॥ व्युत इति ॥ शरा एवार्थं धने तस्मात् व्युते भवे तस्मिन् रघुधो निषंगे सह
 सा अर्कोऽध्वस्तार्थसारेन वधनसारे वंधाविव तत्काल बंध्य प्रणयः वितथ कामे मोघप्रयासे अर्थं पार्थना सर्वः ॥
 ता ॥ अर्कैर्धः एवेति भावः संपाणि निर्वान्यतां कृतं धृत्वा पवा दराहि संकामयत इति निर्वान्यता कामः शील कामी मि
 क्षा चरिज्योः संसेवेत्युत्प्रेक्षा अभिमुखं प्रपेदेयथा कश्चित्कृतः तत्काला कृतोपकार मपि वंधुं पूर्वोपकारस्म
 रणात् पुनः पुनरनुवध्नाति तद्धृदित्यर्थः ॥ ३७ ॥ आद्यद्वयमासेति ॥ अस्य मुनेरग्रे न्यासा वंगुलिः अति अग्रगुलिः
 तस्मात्तत्तयो गुणौ नोर्भेदा भेदादिति म ते विधेये मार्गे कर्तव्या न्येवेण उन्मुखस्य प्रव तस्य गंगुलिं जिगीषोर्त्त

ना ११

ता २

वालि २

स्वस्वमिव जहार तदोमिव न्यायया मुक्तकं च्युको मुनिर्मय निर्मुक्तः सूर्यवदिदीप इति भावः ॥ ४३ ॥ अथ युग्मेनाह ॥ वि कोशे
 तिसोर्जुनः तनुत्रायत इति तनुवंवर्म अतो नुपसर्गकः तनविना वि कोशः कोशा दुष्कृतो निर्धूततनुः शरणं स्त्री ८ मुक्तिः ततो
 विशेषण समासः तस्य वि कोश निर्द्धूततनोः महोसमं ह्यस्व कृत्वा तया तन्निविष्णुतायां संपादना वतः मुक्तकं च्यु
 कस्यो हेतु प्रतीक्षितं वैवर्द्धक्यः वद्धकोपस्य समक्षं प्रतिगजस्याग्रे श्रीक्षिप्तसुखदस्य निरस्तसुखा वरणस्य नाग
 स्य गजस्य च ॥ ४५ ॥ वि बोधस्येति ॥ धनानां ध्वनिना गजिते न विधोषितस्य शैलसंध्या तदूरादपे तस्य नि कांतस्य हे
 सिं हस्य च तथा निरस्ता धूमस्य रात्रि वहेत् अरु वि कोश भां भेजे एतेनास्य तीक्ष्ण तावेरनियत न करण दुर्मदस्य मनसि
 ते जस्मिन्त्यायुक्ता निप्रवृत्त निमित्ति सादृश्यादेषादसंभव द्यस्तु संवंध निदर्शना लं कापमा ॥ ४६ ॥ अ वि नो या
 मिति सादृश्यादेषादसंभव तदानीं कव चपत्तन सप्रये मही गतौ इषुधी निवेगो अ वि नो या प्रति नाम अये तनये
 पित दीय रुद्धस्य मिव सने युक्ता योग्यां प्रकिंचित्करत्वा दिति भावः अनुद्धता मवा क्लृप्तं प्राप्य चेतनया योगे
 तन्य वि चतुरिव सुमेधा अये तनये विप्रवा सुखतो ज्ञे तन धर्म योगादिति भावः स्थितमिति ॥ वि ऋद्धे निर्मले नमसि
 विशुद्धे ससंगुणे स्थितं तपोवीर्यमयेने तपोवीर्याभ्या मा गतेन धाम्ना तेजसा युक्ते तमर्जुन ईश स्वर्ग विश्वकर्मा वि
 वश्वतमिवा जसं शस्याभिधातेः शस्त्रकषणे रुक्मिलेखत तस्या ॥ ४८ ॥ संभेति संरत्नवेगेन संभ्रमातिशयेने उक्तिवद्
 नेषु स ते दुःखेषु गात्रेषु बाधितं स्तमितं उपागतेषु सत्सु अगणिता इषुराशयो येन तस्यार्जुनस्य प्रात्पन्युः स्वकोपः
 लोहस्य विकारो लोहः का र्णायसः तिरस्क्रियते ष्यायेतेनेनेति तिरस्कारः केचुके इव बभूव रोषवशात् अकिंचित्प्र
 तादे दुःखमाशासीदित्यर्थः कोपैकवर्मनां वीराणां किमये लोहचारैरिति भावः ॥ ४९ ॥ अथ युग्मेनाह ॥ तत इति ॥
 अनुपूर्वो पूर्व पूर्वमनुगतौ गोपुद्राकारैश्चायतौ दीपौ वतुलौ च वा हू यस्या सौ क्रीमान् शोभावान् सरलौ हितदि
 ग्धदेहः स्रवदुधिर लिप्तगात्रः पार्श्वे धाते स्तं विधुटिके गुल्फौ पुमान् पार्श्वरिधस्तयोरिसमरः क्षिति विधुन्व

रो ७
ता ७
४७
रं ६
म २

ध.प.

मि ९

न प्रकंपयन्ति वेवो न आस्कंद्य प्रमिदुस्य मुक्तनादः सोऽर्जुनः ॥ ५० ॥ साम्यमिति ॥ अद्यो नः इदं स्पृशन्निन वज्रेण
 साम्यं गतेन कल्पेन शशांकस्य सकलं तस्यैवा कृतिर्यस्य तद्वद्वकमिदं यः पांडुरं वत तद्वदेवेति भावः तेन शशांककलाक-
 ति पांडुरेण धनुषाशं भुंवि भित्तुः भर्तुमिदुः सन् महानिभो विषाणेन संभमिव जवान् ॥ ५१ ॥ रथरेति ॥ रथेण पतेत्ती-
 सायापयष्टिः भुवनेऽपरेण परेऽग्रे जसि परज्योतिर्विस्थितेन जहूना राजर्षिणा समुद्धता अनेकमार्गा सिंधुः गंगो बभ-
 व्येऽप्रात्मनि संनिदधे सम्यक्निहिता अंतर्धानं नीतेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ विकार्युक् इति ॥ विकार्युक् प्रतएव परिच्यु-
 तोदार्यः दानवजितः उपचारः सत्कर्मसुरण्यकर्मसु कृत्येषु च शोचनीयः सोऽर्जुनः शूलभृता सलीलमधूपाते-
 अनतिग ७ प्रहारेः पत्रिभिर्दूरमयं तं निविद्धि पे नुनः ॥ ५३ ॥ उपोठेति ॥ उपोठमा सत्कर्मकल्याणं ॥ तं अस्त्रलाभरूपं स-
 र्गदिकं च यस्य सः वीरव्रतं आहवा निवर्त्ति रूपं तीव्रं तपश्चमिरक्ष नृपुण्यो यो रण एवाप्रमत्तव्रतिव्रतीति पुराण-
 एण प्रमत्तः संयतात्मानो यतचित्तः मुनिर्ऽर्जुनः कश्चित्पस्वीचतेः शिवस्यैव भूमिः जपो पवासेरिव तपे तप्तः कर्तृदलिव-
 ॥ ५४ ॥ तत् इति ॥ तत्प्राप्यं तर्ह्यनानं तं ॥ सोऽर्जुनः प्रमभूमिं विपदि गंतव्यस्थानं शरणमिदं यः कुतः व्यवसायसिद्धिं स्ति-
 मानं अवधिं साधकतममिदं यः अन्यैरेतदुस्तरे दुरतिक्रमं तेजः श्रियां प्रतापसंपदा आश्रयं हेतुमिदं यः उत्तमा-
 सिं महास्वकं सन्महादिनादिसमांसः साक्षात्प्रत्यक्षमहंकारं सविग्रहमनूनमिवात्मलं वे ॥ ५५ ॥ शरानिति ॥ अत्र वयं
 मी अगर्हकर्म प्रवद्यपुरेय सादिना निपातः शरान्वै प्रवद्यन् स्वयन् वीराः निस्त्रिंशभृता स्वकुपुतेन हसो न सा-
 र्कशुना अर्कशुसहितेन उर्मिणा वारिधिरिव क्षीप्तः सोऽर्जुनः प्रविचारमार्गैः स्वकिं न गतिमिदं चचार ॥ ५६ ॥
 तवेति ॥ भागिरथ लक्षितः सहस्ररश्मिरर्क यथा निजे वर्त्मनि न भसि घायामयः प्रतिबिंबरूपः स नृशुच दृश्यते तथा न भसि
 आशुशीघ्रं वनस्पतीषु भ्रमन् स नृसोऽर्जुनः स्पष्टदिमूर्तिः स नृभूतैर्गणैः दृश्यते यथैव न भस्य पुन्याने कश्चिदृश्यते तथा सोऽपि दिवि
 भुवि च शूरे च यत्तु योगपदे

सि ९७

भ्रमोदेकोऽप्यनेक इव दृश्यते तथा गणैर्देष्टुं शक्यं ॥ ५७ ॥ सविती ॥ शिवेन प्रयुक्तः क्षिप्रः तेन शिलीमुखेन तस्य प्रदेशात् मुष्टिप्रदेश
 मवर्षित्वा तस्य स्वकृदि मुष्टौ स्यादिसमरः अथ वर्जितांगे लूनविग्रहः असिः स्वकृत् तस्यार्जुनस्य पादौ घनस्य मेघस्य वप्रात्
 टात्तु वै युक्ता विद्युत्संवधो अग्निरिव ज्वलन् पपात् ॥ ५८ ॥ आक्षिपेति ॥ आक्षिपान्वप हूतानि व्यापधनुः आवर्णं वर्म इषुजालेन्यय
 स्य संहृमिप्रदेशो भूमिभागं इव रितः छिन्नः महास्वकृत् मध्ये रणे मध्यमा स्कंदने संख्यमित्यमरः अथ धूतोतिरस्तः सोर्जुनः उ
 त्पादितमुद्यानं यस्य सः भूमिप्रदेशो भूमिभागं इव रितः शून्यः प्रकाशो निर्वाधश्च भव ॥ ५९ ॥ स इति ॥ परात् परस्मात् स्वयं
 पूर्वादिभ्यो वेति विकल्पात् तस्माद्देशः स्कंदनं भंगं प्राप्य अमर्षवान् सोर्जुनः भुजद्वितीयः भुजमात्रसहायः सन्नपि विजे
 तुमिच्छया द्रवेभ्यः इतरालितेषां द्रवे तरेषां कटिनानां पयसा मिव करकावर्षो पलस्तुकरका इति क्लृप्तः अश्मनां सं
 वधिनीं परिरुग्णाः भग्नाः पादपाययासां तां वद्धिं ससर्ज अश्मजिर्जघानेत्यर्थः ॥ ६० ॥ नीरंध्रेति ॥ शिलाविताने शि
 लाजाले भूतानां मपि पतिना ईशेन क्षयं परिगम्येते नीते सन्ति इंद्रस्तनुः उद्धायेण उद्धेद्येन स्थगितं नभो दिशामंतरालं
 येन ते नीरंध्रं सांद्रो हंतीति कुतः इगुपलक्षणाः कप्रसयः क्षितौ रुहा स्तेषां जालं चिह्नं पगमि वतीति प्राप्तादिकपा
 टः ॥ ६१ ॥ निःशेषमिति ॥ इक्ष्वाकुः शिवः शानन्निः शेषं यथा तथा शक्यं तां निवत्कलानि स्रजः अंगानि शाखाः सरोमज्जा
 न्येषां तैर्भुवमजितः कषायो रागः स्वरं तेन रंजितमिति यावत् रागे कषाये कषाये स्त्रीति वैजयंती तेन त्रिंशं चित्रं वर्णं कुर्वति
 सकुसुमपल्लवैः तैर्नैर्गृह्यै रंगस्य युद्धं गणस्य देवताभ्यो यत्निं पूजामिव व्यातेने ॥ ६२ ॥ उन्मज्जति ॥ जंजीवी अर्जुनः उन्
 मज्जन् उन्ता नूमकरो जलगाहविशेषः अमरापगायाः जंगाया इव वा एतदाः काण प्रवाहस्य वेगेन प्रतिमुखमपि मुखमे
 यं प्रागप्यकनकशिलानि भंकनकगहनैकादिभ्यां शिथिल्यद्योतनाय विप्रमितलोचनस्य त्रिनेत्रस्य वक्षः आजद्वे
 हतवान् ननु आजद्वे इत्यत्र कथं मात्मने पदं आह ॥ यमहनरसुत्रा कर्मकापिराकारनापि स्वांगकर्मका इति

स १

स ३

भुजाभ्यां २

२३९
घ०५०

प्राप्ते मुनेर्द

वक्तव्यवत्तात् अत्रोच्यते दिना चरणं न हि युद्धं संनद्धं स्थितिनिपुण
 अपि मत्वा स्ववक्षसा इति माचरति अतिरुस्य भुजा स्फालनं किं जानं तर वक्षसा एव वा वक्तव्यं कविनयस
 तेन प्रतिघातविरोधात् विषमि तलो न स्यात् मिमुखं एते हान्यस्तु अव्यवधानात् पूर्यै रेव दूषितः तस्माद्वा क
 रणं त रात् दृष्टव्यं ॥६३॥ अभिलषत इति कीर्तिलक्ष्म्य रूपाय साधनभूतं अरि सैवैर सुगमं दुरुसदं वि
 क्रमं अभिलषतः शिशुसनुपक्षेय र किं नितु मरुत्पत्तं प्रार्थय मानस्यो हर्षः अतएवं कर्मनिकमज्जागतस्य उ
 त्सर्गमाकूठस्य पांडवस्या विनयं स्मरति अनेन उक्तं वात्सल्यमेव सहनकारणमिति सूच्यते शिशुहेतुं सवे प्रि
 यस्य परमप्रेमस्य दस्य कुतः एक एव सनुः तस्य एव सनो रविनयं जनक इव ॥६४॥ इति श्री ० चण्डिका पद्यसं स
 तदशसर्गः ॥१७॥ ॥६५॥ तत इति ॥ ततो मुनिमुदि युद्धानंतरं उदग्ने महति द्विरे इव भीमो भुजावे वायुधं यस्य
 तस्या भूतेरणमुपेयुषिं चरः स्वयमपि सवा एधिसत् एधनुरपास्य मुदिमिर्वनै लोह मुकुरै रिव प्रतिजघान प्राङ्मु
 नित्ततो पशधस्य प्रतिघातं कृतवान् रक्षार्थं घनाः कटिन संघातमेव काटिन्य मुकुरा इति वैजयंती विस्तारे लोह मुकुरे
 रति विश्वः य दपि मुदिशब्दो हतो मुखपा नुबुद्ध्या सरणिः स्यादरमिस्तु निःकै येन मुदिने एव कोशे उभयतः
 या प्रापणात् द्विलिङ्गः तस्या व्यत्रोपमात्र सारूप्याय पुल्लिङ्गे ग्राह्यः कुत विलंबितवत् ॥१८॥ तत इति ॥ तत एवा सु
 तयो रम दुनि विडं यथा तथा संवलिताः संघटिताः अगुलयो येषां ते मुदीकृता इत्यर्थः तेषु पाणिषु जातः तयो
 कः स्फुटं तीनां दलं तीनां अनल्पानां महतीनां शीलानां रव इव दारुणाभिधलो ध्वनिः तत उ कृष्ट नूदरीभ

सर्ग
१७
समाप्त
सर्ग
१८
निः

तो गिरेर्दे शेषु गुहासु प्रति न नद प्रति दध्वने ॥ २॥ शिवेति ॥ कविध्वजः शिवस्य भुजा हतिभिर्मुष्टिद्यौ तैर्मित्तां विक्षिप्य
एणः पृथ्वः पुरवः क्षतयः प्रहारवर्णः ता सुखमिवा तु वभूव क्षति दुःखं नाजिगणदिसर्थः ननु दुःखं दुःखवेगेषु कथम
गणनेन वा कं इति कश्चन नाम को न खलु स ह्येव तं सहापि कप्तं बहून्मनसां मनश्चिनां अमुकते रनुकारणस्य मि
नयस्य अपि क्षमे भवेत्तमनस्यिनां चरित्रं न द्यदनु वर्तते तपिन कश्चि दीष्टं तदा चरणां तु दूरावा ता रो दूरसा विद
मनसां मनश्चिनां कुतः सुखदुःखं गणनेति भावः ॥ ३॥ ब्रूतेति ॥ ब्रह्ममुखेभ्यः व्युत्तशालिस्तस्य शीकरेः स्थगितमाच
तेशिला तथामं भुजां तैः वक्षो यस्य ते चोक्तः उमापतिरभि न वमौ धसरा गं संध्या रागं विभ्रतीति तयोक्ते न जल
धरेण समानं तुल्यं यथा तथा वमौ ॥ ४॥ उरसीति ॥ शूलभट्ठ उरसि प्रहिता अर्जुन मुखयः सद्य महीभृतः सद्य नल
स्य रोधसितटे भ्रशरयाः तीव्रवेगाः सिंधोर्महोर्मय इव मुहुः प्रतिहितं ययुः ॥ ५॥ निपतित इति ॥ अयुगानि च
विमस्य तस्या युगयक्षुषः त्रिलोचनस्य प्रायते दीर्घः परलियुगे परत्नो रावद्धोर्मुख्योर्हस्तयोर्गुहस्तो मुख्या
तु वक्ष्या सरलित्या दुरानि स्तुतिः कति येन मुष्टिने समरः प्रकृते तु मुख्या तविवक्ष्या प्रयोगः शिरोधरायाम
पि अपि शिरोधरमपि कंधरं समं युगपत् निपतिते सति किरीटिना अज्जेनेन मदादि वकीणि च ह्यारि वा त्रिचतुरा
णि संख्या व्यये सादिना समा सो न बहु व्रीहिः चतुरी चतुरो च प्रकरणे याभ्यामुप संख्या नमिति समासां तो च प्र
सयः त्रिचतुरेषु पदेषु तुलित दृष्टि धूर्तिने च यथा तथा च स्वले स्वलितं भावे लिट् ॥ ६॥ परित्रवेति ॥ परिभ
वेन उक्तं वेणु उदित उत्यन्ता यो मनुके भस्ते न विक्षपितः प्रज्वलितः भ्रशं जव समभिस्थस्य ह्रस्वस्य जसा बलेन शरीक
लाभरणस्य दुमो लेः भुजद्वयं करयुगेन विमज्ज विद्यो ज्य समा देदे जग्राह ॥ ७॥ प्रबधतेति ॥ अथ महारणे महारुवे मत्स्याया
वाभी संयसो मत्स्यः यंत्रे कपोले च मत्स्यभेदे वलीयसीति विश्व गुरु भुजा वेवायुधं तेन गर्भितयोः तयो शिवार्जुनयोः क

रणानिकरवरणं बंधा एवमंखलातिरेकां संकलना संघटना तथा गुरुदुस्तरहिमा जलस्य हिमाद्रिः संजलनं कं पस्तस्याह र
 हा अध्याशेषकः कर्तारिह्युक्त रणप्रवृत्ते प्रवृत्तः ॥५॥ आवसिति ॥ अयं पुरो व तीपुमान् असौ प्रसिद्धे देवः दृढमः प्रस
 द्दगं समीपदिगं तेवर्ति ज्ञेयं दोषं अदसस्तु विप्रकृष्टं तदिति परोक्षे विजानीयादिति जगवान् उतपां उक् अयं हि तिष्ठ
 दवस्थायां भ्रम इति वेदितव्यं अथपति तावस्थायां माह मुनिना अथा रु अथः स्थितं अथ शशि मोलितं अजेन देव
 समधि रू ७ चिसे वंग ऐर्मु मुहं मुहं वै चिसे भावे लि ॥६॥ प्रजालितमिति ॥ असहिष्णुता तथा भरम सहमानेन भू
 भता शैलेन अभावभया द्विना शभया दिवमुदुर्ब पकविध्वजयो अलिते जलने सति प्रजालितं जले अस्थिते तूष्णिम
 वस्थाने स्थितं त्वेव तस्य विनमने सति तमि ते आनामि उन्तमने सति उन्तं उदनामि सर्वत्र भावे कः ॥७॥ कर
 एति ॥ करणानिकरवरणानि वंधविशेषाः ता न्येवमंखलातिरेका निः सतयोः मुहुर्मुहुर्मुक्तवेषयो रिसर्पः कृतमु
 जध्वनिवत्तु यथा तथा विवल्गोता कृ तावमानयो स्तयो ह र पार्थयो अरणा पतैः पादविक्षेपैर्निपतिता निशेधं
 सिघासां ताः सरितः स्थलीः परितः स्थलीषु प्रसस्युः अभितः परितः इत्यादि ना द्वितीया जानपदे सादिना
 केजिपार्थे अप् कूलपातक्षोभा दुद्धल सलिलाः सरितस्थलानि प्रमज्ज यन्नि सर्थः एतेन तयो भिरुक्तः ॥८॥ विय
 तीति ॥ वियत्तिवेगेन परिष्कृतं मुत्पत्तिं तिस्र एणं पुरं जयिनं त्रिपुरं तं के जिदक्षी सादिना इत प्रसयः कपिध्वजः अरुण
 भरेण नमितः क्षितिः सन्त्येने समभि स ए अभिह स अंतरा मध्य मार्गं अरुणो मि जग हे निग हीतवान् उत्पत्ति तस्य
 भगवत अरुणैक राभ्यां जगो हे सूर्यः ॥९॥ विस्मित इति ॥ तेन कर्मणा अरुण ह एक कर्मणा सपदि विस्मितः सविस्मयः कर्म
 णं स्वयं करः मोक्षप्रद इत्यर्थः पुरः पुमान् हुरः अत्रैकैतो क्षेपुं कामो यस्य तु ग काम म न सार पीति मकार लोप अक्त म म क्तं तं
 पार्थ व स सा परिभय निः पिते व गते मालि लिंग रव्यो ह ताव तम् ॥१०॥ तपसेति ॥ भगवान् देवोऽस्यार्जुनस्य विपुल स
 ततया सत्तु संपदे सूर्यः यथा मुदं य यौ तथा तपसा नययौ तथा हि सतांगुण संहतेः तपः सेवादि गुण संघा तात् समतिरि

कृतेतिप्रमिन्नरोमोऽमेःप्रखिलरोमायैःगणपतिमिप्रमथार्यैःउःत्रैःपरिवर्दितेनसाधुसाधितिसंस्तुतेनवदिप्रमि
 यदनस्तुष्टोःकर्मणिक्तःहरेस्तुनातपसाकृतंफलंभगवानसाक्षात्कारलक्षणंयततस्मिन्कृतंफलंसातिर्यक्तःकृतध
 तिकृतसंतोषयथातथाफलज्यायसीफलाधिकाइतिवक्ष्यमाणस्तुतिर्जगदेकस्थिता॥२१॥शरणमिति॥हेअजितहेअ
 पराजितहेनगवन्प्रतिकारुणिकमतिदयालुतदस्यप्रयोजनमितिठकभक्तिगम्यभक्तिमात्रसुलभंभवंतेशरणंरक्ष
 कमधिगम्यजितमस्ययोजनाःअमराभूतयर्थःससुरासुरस्यजगतःभयैर्अविशारंस्वयमपिरक्षितारोभवंतिशार
 णंगहरक्षित्रोरितिविश्वः॥२२॥विपदइति॥हेईशपुरुषोत्तमोतिशेषःयावत्तवततिःप्रणयोनक्रियतेतावेदनेकपुरु
 षमेकाकिनसंतंअवसादकरीविपदएतिप्राप्नोतिकामसंपदमनोरथसंपत्तनभिकानवशोवर्ततेनानिष्टवत्सनामति
 रक्षप्रतिरित्यर्थःयदाहंप्रणमतिताएवसंवत्सम्यतइतिभावःप्रमिताक्षरावत्॥२३॥संबेवंतइति॥दानेशीलंस्वभावो
 निजधर्मोयथातेदानशीलाःसंबेवोपैराःनैकुर्वंतीत्यर्थःतस्माद्दानेपरमंवदतीतिभावःकुतोयतो जमदुस्वपशं
 तोदुभवंतःपुमांसःविमुक्तैःसंबेतेभवंतमितिशेषःतच्चित्रंफलार्थित्वादिनिभावःकिंतुतिःसंगतिस्पष्टःआन
 तेभ्यंप्रणतेभ्यःफलसीतियतत्केवलनिरुपाधिककारुण्यकरुणस्वायेष्वजनहिस्कार्यमेतदेवचित्रंकेव
 लंपरायत्वादितिभावः॥२४॥प्राप्यतइति॥यत्तीर्थंइहप्रस्मिन्लोकेदूरगताप्राप्यतेस्मृतिमात्रसुलभमित्यर्थः
 जंगदिकेनतथेतिभावःयत्तीर्थंप्रमरलोकेगतायफलतिफलंप्राप्यतिअत्रापिस्मरंमात्रोदेवेतिभावःभवःसंस्त
 रःसएवाएवःततोवाह्यंविभवंसेसारातीतमेष्टप्रदमित्यर्थःवहिर्देवयजनेभ्यःइतिवक्तव्यमितिप्रलयःसर्वका
 माप्रयोजनेयस्यतिसर्वकामिकंप्रयोजनमितिठकसर्वकामेभ्यःप्रभवतातिसर्वकामिकंतस्यैवप्रभवतीति संपा
 दिभ्यश्चकृतादृक्तरसेनेतितीर्थं तारकेभवतकृतेअन्यरादिसादिनापंचमीअन्यन्तोस्तिओपछंदसिकेवत्तं॥
 २५॥अजतीति॥हेवरदहविप्रतिमान्कृत्स्नितिमिलिपदेकेवलंयजतिप्रतिहतमतिउपहतबुद्धिःतवदेवीद्योरांगर

संग
१८

मयने०

ए२

अथअथशेषावभवतिप्रवेति संवेधने

तिनरकमेतिनयेतावतातेरागद्वेषकलंकशंकेयाहइयमितिहेअनघतिःकलंकइयंभक्तनयाभक्तयोरेवेत्यर्थःविधेयप्रा
 ध्यानात्स्त्रीलिंगसापराधस्तानिमित्तशक्तिःस्वयेदितमहिमातवकेचित्भक्तेद्विणिवाकुत्रापिचित्तमंदोबु
 द्धिवैषम्यनास्तिस्वकर्मणैवजंतुस्तरतिपततिवाहंसाक्षिकतयासर्वत्रसमइत्यर्थः॥२६॥दक्षिणमिति॥हेप्रणत
 दक्षिणप्रणतेषुदक्षिणसपन्नदक्षिणपरंछंदानुवर्तित्यस्यासंप्रणतदक्षिणःदक्षिणसरलोदपरपरंछंदानुवर्ति
 क्षितिविश्वःशिवकरींअथसकरींहेअहं॥हिसादिनाटप्रलयःटिहातुकिपतवदक्षिणंमूर्तिंतलतोर्थयात्ये
 नाविदिताविराजिणारागद्वेषवतापिभक्त्याविहितातवसंसर्तरेवमुक्तिनिदानमित्यर्थःस्वागतावत्तं॥२७॥
 दृष्टेति॥प्रेक्षयाबुद्ध्याकरोतीतिप्रेक्षाकरीविमर्शकारीदृश्यानिदृष्टाहंसाश्चरणयानिविधायकर्तव्य
 निजकृताआपयेर्मुतेपंदयतिअविद्ययामहंतीर्त्वाविद्ययामृतमश्नुतइतिश्रुतेःज्ञानकर्माभ्यामुक्तिरित्यर्थः
 किंतुतेअविज्ञानकर्मणिद्विषयेवमुक्तिसाधनंनान्यद्विषयइत्यशयेनहसम्यगीतिवःपरंपश्यति तस्यसम्यग्
 दृष्टिःसम्यक्ज्ञानंयश्चासामुपास्तएवसाधुःविधेयंविधतेसएवसाधुकारीत्यर्थःमतमयूरवत्तं॥२८॥मुक्ता
 इति॥मुनयोव्यासोदयःस्वशक्त्यानिजयोगमहिम्नामुक्ताःतथाहितोपदेशोर्विधिनिषेधवाक्येस्पृतीतिहासःपुरातनमुखेनप्रजा
 नाउपकरवंतःकृतोपकाराश्चमोक्षप्रदस्तुतेषामेवंप्रलम्बमेवेहाह॥॥समिति॥अयिंमहाप्रविष्टमहिमाहमेववोपेतस्य
 शरणंप्रपन्नस्यसंवर्धितुंरुक्ताएलिदुस्तरालिककर्मलिबंधकजिपुणपापानिसमुद्धिनत्सितेवअसमर्थाएवमात्रं॥२९॥स
 न्निवृत्तिमिति॥अतिजातामायावद्धरुपमितिमायःआद्यादयःकातायेष्टितीयेतसमासःहेकरुणमयसन्निवद्धस्वकर्मणा
 दृढवर्जंअतएवाहार्यमयेरन्ध्रेदंभूरिप्रभृतंभुवनानांदुर्गतिभयंनरकभयंस्यान्नरकस्तुनिर्यानेरकोदुर्गतिस्त्रियामित
 मरःअपहंतुंअस्तुताकृतेविजिवरुणंरुणानांमायाविगृहीतंविभर्त्सित्वेकां कर्मानुवंष्टिद्विगृहःभवतस्तु
 परोपकारस्य॥३०॥नेतिहेदेवयेतस्तवचिनेरागदुक्तेनापरमयोजितादिभक्तिभावःतथापिपरमानिरक्षितोया

ध० प० विलासितासंगसंवेष्टाशिलाताभीक्षाचरणादिषु विरहणततो र्यत्रिकव्यसनतयेतिभावः किंचनशरीरसंघा
 गेवधूः प्रसिद्धयेतदितिभावः तथापिमन्त्रायस्मान्नासितस्याभस्मीकरणदितिभावः ॥३॥ तवेतिहेवसंगजेस
 लोमकेकरिजर्मउत्तरीयं संख्याने व्याजमुत्तरीयं येनमरुदुस्पर्शमितिभावः ॥ कीवेज्जलद्रुतोमहानहिः सारसन
 कटिभूषाविशेषः यो न्येषांप्राणहरइतिभावः ॥ कीवेसारसंयथापुंस्वयांस्वलेविच्छिद्यमरुप्रास्पंकिः क
 पालमालास्रकृमात्पशवमस्यचंदनेउज्ज्वलस्यमंगलं ज्येतिभवति ॥ तानिचवस्तूनिहिमोमुकह्यास
 मेचकासाति तुल्यतयेतिभावः ॥ ३२ ॥ अविग्रहस्येति ॥ अविग्रहस्यापिवस्तुतः अशरस्यापिसतोअतुलेनदुर्वो
 धहातुअसदृशनहेतुनकेनापिकारणेनेत्यसमेतास्याताभिन्ना विलक्षणद्वयद्विविधास्त्रीपुंसामिका मु
 त्तियस्मिन्कर्मणि तत्समेतमिन्नद्वयमूर्ति यथा तथा तिष्ठतः अशरीरमेव विरुद्धं तदपिपूर्वोक्त्यस्यतस्याविर
 हवेषाभरणस्यापि सैतः कांततारमणियतादृश्यते नान्यस्य दृश्यते तद्विद्योअसौ महिमैतिभावः ॥ ३३ ॥ आत्मेति
 हेदेवंभूतसंघातं स्वशरीरसंघातं आत्मलाभपरिणामनिरोधैः जन्मजरामरणैरुपेतोयुक्तोनासितेनेकरणेनहेत
 र्वभुवनतिगसर्वलोकोत्तरउपमीयतेअनेनेतितदुपमानंनसिउपमीयतेतत्तुपमेयंअपिबालिककश्चित्तु
 त्सदृशोस्तिहेतुना न्यसदृशः अन्यसाधारण्यदितिभावः ॥ वतमुक्ता ॥ ३४ ॥ एमिति ॥ हेनान्यसंस्थावरजगमना
 अंतःसहर्तृत्वयहेतुनाविश्वसंघजगत्प्राणिनिजीवितिलगिराहेतुवर्तकर्मफलभोगानहेतुपलेरुण्णिवर्त
 यसितेषांमेवबंधकमोक्षकइत्यर्थः किंचकारणलि ॥ भूतसंस्थापरमाण्वोत्तेषांकारणंअत्रसर्वत्रयतोवाइमा
 निभूतानिजायंतेरिप्रभुतिप्रमाणमितिभावः ॥ ३५ ॥ रक्षोभिरिति ॥ रक्षोभिराक्षसैःसुजामनुजाश्चैतैः दितैः सुतैः दैतैः
 लोकेषु मत्तविमलमाधिपह प्राप्तेतत्तदेभवशरणगतानां आर्तिहारिणेभवते ॥ तुभ्यं नमः ॥ स्वस्तीत्यादिना ज्य

संग
१८

३५

३४

कंअतिशयितंनिजंस्वमेवोपकारिउपकारकमहोप्रमिताक्षरावतापणाअयेति ॥ अथहिममृचिनाहिममृमेणम
 स्मनाभूवितंशिरसिईदुलेखयाविशजितंशेभिंतंअतिमनोहरंस्ववपुदधतंकिरातरूपंविहायनिजविग्रहंदधा
 नेहरमुदीक्ष्यननामप्रणतवानप्रमुदितवदनं प्रमुदितवदनामवेन्तारणावितिलक्षणात् ॥ ३५ ॥ सहशरधी
 ति ॥ वधमस्यवगतिर्यस्यसोऽर्जुनः तस्मिन्समयेसहशरधीभ्यांसहशरधीसनिषंगंजोपसर्गस्यतिविकल्पात्
 सहशरस्यभावः निजंकार्मुकं तथैवपूर्ववदेवसेवर्मितं सम्यक्कवचितंअतनुमहत्निजंनपुः तथैवनिहितंयथा
 पूर्वस्यापितंअसिअविस्वकंअपश्यन्विस्मयमुपाययौ ॥ ३६ ॥ सि विमुरिति ॥ अंबुकाहाः शनैरवनिंसिबिभुः ॥
 संयकुः दिवोतरिहाअनिवित्रं सुरसुकुमंमंदारकुसुमानि यतावेकवचनं इयायअजगामअहत्स्य
 अताडितस्यदुर्मुनेजातावेकवचनं ध्वनिः विमलरुजिप्रसन्तंअखिलंनभोजशमानसेव्यापमृताडिताएवदु
 दुभयोनेदुरित्यर्थः सर्वमिदमस्यसर्वलोकहितार्थवादितिभावः ॥ ३७ ॥ असेदुषामितिगेप्रमिदंइद्रस्यानुव
 साअनुसरणेनआसेदुषांआसन्नानांभुवनत्रयस्यगोपायकानारक्षकाणां लोकपालानां गणेषूपेयादि
 नायायप्रसयः तदंतातएवलरोचिस्त्वः प्रकाशशीलः रत्नावलयोयेषांतैः अलंरुजिहादिनाइत्युच्य
 त्स्यविमानैःपुष्पकैः आशिताव्यासाद्यौतारकिता संजाततारकाइवरेजेउत्प्रेक्ष्यकारः ॥ ३८ ॥ हेसारति ॥ वहे
 तोमहंतः सुरसमानिविमानिवहंतीति सुर सचकहाकर्मणए निरुक्षितमुखरालिकेठभरणानि किं किलोपायेषां
 पतंतोधावंतोहंसाप्रयत्नेनकीर्यमाणेर्विद्यमानैरमपक्षैः पक्षाग्रेज्योमः परिच्छेदमालिगनेचक्रुः रिवेसुत्प्रेक्षा ॥ ३९ ॥
 मुदइति ॥ अथमहदुज्जलहोमेयं ववे निवेदितान्सुपविष्टमीश्वरमुदितमधुलिहोयाभिस्तावितानाकृताउत्प्रेक्षाका
 राः अस्तीवितानमुत्प्रेक्षाइत्यमरः संजातकीः संजानकुसुमविकाराः स्त्रोमंदारमाला इत्यर्थः संजानशब्दादिकारार्थे
 कउपोवितहविसार्यउपसुखयोवभूव ॥ ४० ॥

वित्तोः ७

ना ५

वि ४

दि १

121
15

सर्ग
१८

१२/१५

तत्पंचसंख्ये ॥ चंद्रपथकिरातर्जनीयव्याख्यापत्रसंख्ये ॥ १८ ॥

म३

सर्ग
१८

तुर्धा विद्याः पापहरिणः नमस्क्रियायाः माहात्म्यं सामर्थ्यं न कस्याप्युन्नेये भवति शिरसस्तयवनातिरिक्तं प्रह
 र्बिलवत् ॥ ३५ ॥ अथाष्टमूर्तिषु काश्चित् सुवन् ॥ अथमं वायुमूर्तिमाह ॥ तत्र सेति ॥ यः पवनः तस्माच्चलेन भूवना
 निविभर्ति प्राणतमनाधारयति यतो यत्प्रेरणायत्तपवित्रं परंपरं ब्रह्मवर्णकं शब्दतमकं ध्वनति न दत्ति सोऽस्ती
 र्णमि मूर्तिं निहितो वक्रा मापद्यमारुतः वर्णनं संजयते इति वचनात् यः पवनः परितो दुरितानि पुनीते शोध
 यतीति ॥ अत्रिगालयतीति यावत् हे शिव तस्मै पावयतीति पवनः वायुः स एवात्म्यस्य तस्मै पवनतम
 ने तुल्यतमः वतमुक्तं ॥ ३७ ॥ अथास्मिन्मूर्तिमाह ॥ भव इति ॥ जयनिजय शीले स वेक्रिष्टे ब्रह्ममये ब्रह्मप्रधाने
 सदा सने सप्तासासने योगासने इत्यर्थः निषेधुषा उपनिष्टतां भवतः स्मरतां भवतं ध्यायतां अधिगम्येष्टादिनाशे
 षकमीलिवद्भीभवती जसंतो संसारविदा य संयातं दहते न स्त्री कुर्वते अने कश्चिन्नय बहुज्वालायस्त्रि
 खिने वह्निमूर्तये तुभ्यं नमः ॥ ३८ ॥ अथाष्टमूर्तिमाह ॥ अवापेति ॥ हे भव वीजानां प्रभवकारणभूतानि तेष्वां तत्प्रति
 विंवहादिभावः आवाधां अध्यात्मिकादि दुःखं मरणं पंचतं ताभ्यां भयान्ते वांर्त्तिविद्यस्य ते नमस्तत्तां भवानलेन संसा
 रितो निराय फ्लेष्टे भ्योदग्धे भ्यः समुपगमेन संसेवयानि वां संतापशंते य द्धते ददते जीवयतीति जीवने तस्मै
 जीवनाय जलात्मने तुभ्यं नमः ॥ ३९ ॥ नमो मूर्तिमाह ॥ य इति वरीयान् उरुतरो विभुरित्यर्थः प्रियस्थिरेषा दिनोरु
 शङ्खस्य वरादेशः यस्ते सर्वेषां वस्तूनां आवरीता आद्यादयिता वरणे ते स्त ए प्रलयः सर्वैः शब्ददनावतः स्वयं केनापि
 कदाचिदय्यनायतः अविद्यमाने आदिनिष्ठे उत्ति विनाशे यस्य सः नादिनिष्ठः निष्ठः निष्ठा निष्पत्तिना वशांता
 इत्यमरः इन्द्रियाणां मार्गजिताय अतीन्द्रियाय अतएव विज्ञेयाय यदुपविज्ञेयाय अपरिघेयाय व्योमरूपाय तुभ्यं न
 मः ॥ ४० ॥ अणीय सेति ॥ अणीय से स्मृत्स्मृतराय तयापि दवीय से विश्वविधायिने जगद्गूरकाय ते तुभ्यं नमः अंति
 कास्याय अंतर्धामितया सन्निव्याय सते तयापि दवीय से दुर्गैरहा तदूरतराय ते तुभ्यं नमः वाचां मनसां गा